

**KAPİTALİZMDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE SINIF
İLİŞKİLERİ: TOPLUMSAL YENİDEN-ÜRETİM
YAKLAŞIMLARININ BİR ELEŞTİRİSİ**

**GENDER AND CLASS RELATIONS IN CAPITALISM: A
CRITIQUE OF SOCIAL REPRODUCTION
APPROACHES**

Cihan ÖZPINAR*

ÖZ

Bu makale modern toplumlarda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kapitalist üretim biçimi ile bağı üzerine odaklanan ve Marksist siyasal iktisat eleştirisini benimseyen sosyalist-feminist literatürün teorik açılımlarını incelemektedir. Kapitalizm ile patriyarka arasındaki nedensellik ilişkisini toplumsal yeniden-üretim teorisi (TYT) çerçevesinde değerlendiren bu literatür yalnızca kadın hareketi için kayda değer bir katkı sunmakla kalmaz, aynı zamanda kapitalizmin nasıl işlediğine dair de verimli tartışmalara kapı açar. Bu doğrultuda, makale öncelikle TYT literatürüne zemin hazırlayan ve kapitalizmle patriyarka arasındaki bağı inceleyen 1970'lerdeki çalışmaları gözden geçirmektedir. Daha sonrasında, bu öncü literatürdeki açmazlar karşısında benimsenen farklı TYT yaklaşımlarını, bunların öne sürdükleri ideolojinin görece özerkliği, üretim biçimlerinin eklemlenmesi ve kapitalist üretim ile yeniden-üretimin birliği mefhumları üzerinden, tematik bir şekilde incelemektedir. Nihayet TYT yaklaşımlarının kendi sınırlarını ve açmazlarını tarihsel materyalist perspektiften eleştiren bir tartışmayla sonlandırılmaktadır.

* Dr., Portland State University, International & Global Studies, cozpinar@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5918-181X>.

* Makale Geliş Tarihi: 11.09.2019
Makale Kabul Tarihi: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Yeniden-Üretim, Sınıf, Patriyarka, Toplumsal Cinsiyet, Feminizm.

ABSTRACT

This article examines the theoretical insights developed on the basis of Marxian critique of political economy by Socialist-Feminist literature that focuses on the connection between gender relations and capitalist mode of production. This literature, which understands the causality relation between capitalism and women's oppression within the framework of social reproduction theory, does not only provide a significant contribution to the women's movement but also provokes fruitful discussions on the actual workings of capitalism. In order to appreciate the importance of this contribution, the article first reviews the preliminary attempts of the 1970s that focus on the connection between capitalism and patriarchy; it then goes on to examine, in a thematic way, the different approaches in social reproduction theory, adopted as response to impasses in this early literature, through notions of relative autonomy of ideology, articulation of modes of production, and unity of capitalist production and reproduction; and finally, it concludes with a critical discussion of the limits and impasses of social reproduction theories from a historical-materialist perspective.

Keywords: Social Reproduction, Class, Patriarchy, Gender, Feminism.

GİRİŞ

Sosyalist-feminizmin toplumsal yeniden-üretim teorisine (TYT) olan ilgisi yeni bir olgu sayılamaz.¹ Aksine, toplumsal yeniden-üretim sürecinin kadının toplumsal olarak baskı altına alınmasındaki rolü en belirgin şekilde 1980'lerden bu yana çeşitli sosyalist-feminist araştırmacıların öncelikli ilgi alanı olarak karşımıza çıkar.² Bununla birlikte, TYT'nin bir teorik çerçeve olarak görece

¹ Bu makalenin tasarım ve yazım aşamalarındaki görüşleri ve eleştirileri için Sinem Uz'a teşekkür ederim.

² Burada ve devamında sosyalist-feminizm ifadesini Marksist-feminizmi de içerecek şekilde daha geniş bir şemsiye olarak kullanıyorum. Marksizmle ilişkisi bağlamında feminizmin hangi ön sıfatla kullanılacağı tartışma konusu olsa da, ben Johanna Brenner (2000) ve Lise Vogel'in (2013) tercihlerini izledim.

yaygın bir şekilde benimsenmesi her ne kadar 1980'ler ve sonrasına tarihlense de, tartışmaların kökeni 1960'lar ve 1970'ler boyunca süregiden ve ikinci-dalga kadın hareketinin dinamizminde gelişen argümanların eleştirisine dayanmaktadır. Kuşkusuz, sosyalist hareket kadın sorununa hiçbir zaman kayıtsız kalmamıştır; Marksist gelenek söz konusu olduğunda, gerek Marx'ın kimi metinlerinde dağınık bir şekilde, gerekse Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) başlıklı orijinal çalışmasında, kadının tâbiyet altına alınmasının koşullarına dair sonraki kuşakları etkileyecek bir kavrayışın temelleri atılmıştır. Bu girişimleri ikinci Enternasyonal dönemi sosyalistlerinin "kadın sorunu" çerçevesindeki metinleri izlemiştir.³

İkinci-dalga kadın hareketi ise temel bir saptamadan hareket etmiştir: kadının hane-içi faaliyetlere mahkum edilerek toplumsal yaşantıdan, özellikle de emek süreçlerinden soyutlanması ve bunun erkeğin kadın üzerindeki sistematik ve tarihsel tahakkümünün belirleyici bir parçasını oluşturması. Bu saptama, yani biyolojik cinsiyet-emek süreçleri-patriyarkal aile ekseninde tarihsel bir süreklilik içerisinde kadının tahakküm altına alınmış olması, işçi sınıfı hareketi ile kadın özgürleşmesi hareketini bir birlik çerçevesinde düşünen Alexandra Kollontai (1978[1909]) gibi yüzyıl-başı devrimcilerinden kadın hareketinin girdiği uzun suskunluk dönemi sonrasında kadın özgürleşmesi dinamiklerini tarihsel-materyalist temelde incelemeye girişen Juliet Mitchell (1966) gibi yazarlara dek, Marksizmden etkilenmiş kadın çalışmalarında merkezi bir konuma sahip olmuştur.

Kadının ezilmesi olgusu her ne kadar az ya da çok ikinci-dalga kadın hareketindeki, özellikle de sosyalist-feminizmdeki, çeşitli farklı yaklaşımlar için ortak bir zemin oluştursa da, bu olguyu yaratan unsurların birbirleriyle ne tür bir nedensellik ilişkisi kurduğuna ve kadının tarihsel olarak patriyarkal tahakküm altına ne şekilde girdiğine, dahası bu tahakkümün kapitalizm altında nasıl sürdürülebildiğine ilişkin analizler önemli farklılıklar taşımaktaydı. Bu doğrultuda, endüstriyel kapitalist sistemde cinsiyete dayalı işbölümünün ve hane-içi emek süreçlerinin rollerini inceleyen, kadının tahakküm altına alınmasının maddi koşullarını araştıran ve eleştirel bir şekilde hesaplaşmaya girişse de Marksizmden önemli ölçüde etkilenen bu yaklaşımları tematik bir şekilde dört ana başlık altında incelemek mümkün olacaktır. Bu yaklaşımlar, aynı zamanda, birbirleri yönelik de yapıcı eleştirilerle olgunlaşmış, bu bakımdan her farklı yaklaşımın kilit metinleri birbirleriyle diyalog içerisinde gelişmişlerdir. Bununla birlikte, bu incelenen yaklaşımların literatürün tamamını kapsamaktan uzak olduğunu, fakat bölümler arasındaki bağlantıların yaklaşımlar arasındaki

³ Bu erken dönemin katkılarının bir muhasebesi ve tartışması için, bkz. Vogel (2013).

tartışmaları birbirleriyle ilişkilendirecek ve bir bütünlük oluşturacak şekilde kurulduğunu belirtmem gerekiyor. Makalenin bu yapısı çerçevesinde amaçlanan şey ise, farklı türden doğalara sahip bulunan toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkilerinin kapitalist toplumlarda birbirleriyle ne tür bir nedensellik içinde ele alınabileceğine ilişkin tartışmaları tarihsel materyalist bir perspektiften eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutmaktır.

Bu çerçevede, makalenin çıkış noktasını önce 1970'lerin başında Fransa'da, sonrasında 70'lerin devamında Britanya'da gelişen, patriyarkanın maddi kökenlerini incelediği için materyalist feminizm olarak adlandırılan yaklaşım teşkil etmektedir. Bir ölçüde Marksizmin tarihsel materyalist yöntemini "uyarlama" çabasındaki materyalist feminizmin tezleri, bu anlamda, hem ikinci dalga kadın hareketinin önemli teorik atılımlarından birini oluşturur, hem de ona yönelik yapılan eleştirilerden yola çıkılarak analiz çerçevesinin toplumsal yeniden-üretim alanı olarak belirleneceği bir yeni literatüre kaynaklık eder. Makale, daha sonrasında, kadının ezilmişliğinin maddi kökeni olarak materyalist feminizmin maddi üretim ilişkileri arayışına çıkmasını ve bunu hane-içi üretim biçimi kavramsallaştırmasında bulmasını eleştirerek gelişen ve gevşek bir şekilde de olsa Yeni Sol ile irtibatlandırılabilir yaklaşımın incelemesi ile devam etmektedir. Bu Yeni Sol yaklaşımda, ideolojinin ekonomik üretim ilişkilerinden görece özerk rolünün tarihsel süreç içerisinde bir hane-aile sisteminin kurulduğu ve bunun yine ideoloji üzerinden farklı dönemler boyunca yeniden üretildiği öne sürülür. Göreli özerklik teorisinin tarihsel olgular karşısındaki kimi açmazlarını vurgulayan makale, takip eden bölümde, Althusser'den ve Godelier'den etkilenen yapısalcı yaklaşımın hane-içindeki yeniden-üretim süreçlerinin kapitalist üretim sürecine eklediği tezini incelemeye alır. Yeniden-üretim teorisinin belki de en "somut" haliyle teorize edildiği bu yaklaşımda ise yapı-faillik (*structure–agency*) geriliminin sorunları, hakeza insan failliğinin öncüsü olduğu bir toplumsal değişim fikrinin mevcut olmayışı eleştirel bir şekilde vurgulanmaktadır. Bunun sonrasında ise, "birlikçi" diye adlandırabileceğimiz bir yaklaşımın öne sürdüğü kapitalist üretim biçimindeki farklı emek süreçlerinin diyalektik bir birlik oluşturduğu ve bu birliğin hane-içindeki yeniden-üretim sürecinin kapitalist üretim süreciyle olan çelişkisi üzerinden kurulduğu tezi incelemeye alınmaktadır. Bu yaklaşımdaki kimi kavramsal sorunları da gözden geçiren makale, son bölümde ise, tarihsel materyalist perspektiften toplumsal yeniden-üretim tartışmalarının sınırlarını vurgulayarak ve bu tartışmaların nasıl alternatif bir şekilde ele alınabileceğine dair kimi noktaları belirleyerek tamamlanmaktadır.

1. MATERYALİST FEMİNİZM

Kadının patriyarkal tahakküm altına alınmasının tarihsel ve maddi koşullarına ilişkin ikinci-dalga kadın hareketinden çıkan ilk sistematik analiz denemesi 1970'li yıllarla birlikte “materyalist feminizm” olarak adlandırılan akımdan geldi. Simone de Beauvoir öncülüğünde 1970'lerin ikinci yarısında etkili olmuş *Questions féministes* (QF) dergisini çıkaran ekip içerisindeki Christine Delphy ilk kez 1970'te yayımlanan metni “L'ennemi principal” ile bu analizi endüstriyel kapitalizm ve patriyarka arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurarak sağladı. Buna göre Delphy'nin formülasyonu şu üç teze dayalıydı: (i) patriyarkanın endüstriyel toplumlarda kadınların erkeklere tâbi kılındığı sistem olarak tanımlanması; (ii) patriyarkal sistemin iktisadi bir temele dayanması; (iii) bu temelin de hane-içi üretim biçimi (*mode de production domestique*) olarak belirlenmesi (Delphy 1998). Dolayısıyla bu formülasyon belirli bir tâbiyet formu olarak sömürü ilişkilerinin belirli ve ayrıksı bir üretim biçimi olarak hane-içi üretim biçimi temelinde ortaya çıktığını, patriyarkanın yalnızca bir tahakküm ilişkisi değil fakat en başta bir sömürü ilişkisi olduğunu, bu bakımdan endüstriyel toplumlarda kadın ve erkek cinsleri arasında uzlaşmaz bir çelişki bulunduğunu, bu çelişkinin de bu iki cinsi birer toplumsal sınıf olarak kurduğunu ortaya koyar.

Bu yalnızca Delphy'nin değil, aynı zamanda QF ve materyalist feminizmin de teorik pozisyonu olarak anlaşılabilir. Buna göre kadının erkeğe tâbiyetinin, yani patriyarkanın materyalist temeli kadının erkek tarafından özel bir üretim biçimi olan hane-içi üretim biçimi altında sömürülmesi ve emeğine el konulmasıdır; öyleyse çağdaş toplumlardaki başat konumda bulunan çelişki yine bir sınıf çelişkisidir, fakat bu erkek sınıfı ile kadın sınıfı arasındadır. Delphy ve QF kolektifi kadınların bir bütün olarak erkekler tarafından sömürüldüğünü ve emeklerine el konulduğu tespitini yaparak, kadınlar arasında burjuva veya işçi sınıfı gibi bir ayrımın önem taşımadığı sonucuna ulaşır (NQF, 1981: 8).⁴

⁴ Burada referans QF'e değil, onun ardılı olan *Nouvelles questions féministes*'e (NQF) yapılmaktadır. 1980'de QF'in dağılması ve NQF'in tekrar Beauvoir öncülüğünde ve Delphy'nin merkezi figür rolü üstlenerek 1981'de kurulması QF editoryal kolektifi içinde yaşanan “radikal lezbiyen” eleştiri kaynaklıdır. Buna göre, Monique Wittig gibi isimlerin aldığı pozisyon heteroseksüel kadınları “işbirlikçi” olarak eleştirmektedir. NQF Yayın Kurulu QF muhalefetinin bu pozisyonunu şöyle özetler: “Eğer kadınlar ve erkekler iki antagonistik sınıf ise, bu ikinci sınıf ile kurulan her temas ‘sınıf işbirlikçiliği’ ve ezilen sınıf mensupları açısından bakıldığında kendilerine yapılmış bir ihanettir” (NQF Yayın Kurulu, 1981: 6). Tartışmanın çıkış noktası için, bkz. Wittig (1980) ve de Lesseps (1980).

Delphy'ye (1998) göre kadın ve erkek arasında gerçekleşen ve kadını eve hapseden evlilik ilişkisi özel bir iş sözleşmesidir.⁵

Sonraki çalışmalarında bu argümanlarını derinleştirme yoluna giden Delphy, genel bir sömürü teorisi geliştirme gayretiyle, sömürünün yaygın bir şekilde kapitalist formuyla tanımlandığı ve bunun da kapitalist-olmayan sömürü formlarının gözden kaçırılmasına neden olduğu varsayımından yola çıktı. Sömürünün Marksizmde olduğu gibi artı-değer üzerinden anlaşılmasına karşı çıkan Delphy, işçi sınıfının üretim araçlarından mahrum bırakılmasının onun sömürülmesindeki tek mekanizma olmadığını yazarak, eğitim sistemi ve statü-temelli engellerin de sömürüyü gerçekleştiren mekanizmalar olduğunu ileri sürer. Bu da, kendisine göre, statü-, cinsiyet-, ırk- veya etnisite-temelli farklı türden sömürü türlerini söz konusu kılar (Delphy, 2003; Delphy, 2004).

Delphy ve QF/NQF'in Fransa'da ajandasına aldığı materyalist feminizm projesi 1970'ler boyunca başka bağlamlarda da çeşitli rezonanslar yaratır. Britanyalı sosyologlar Annette Kuhn ve AnnMarie Wolpe'nin derlediği *Feminism and Materialism*, örneğin, materyalist feminizm projesini Manş Denizi'nin öbür yakasında QF'le aynı zamanlarda gündeme alır. Bu proje yalnızca patriyarkanın doğasını anlama görevini göz ardı ettiği düşünülen Marksizme yönelik bir eleştiri olarak değil, Marksizmi dönüştürme ve dolayısıyla Marksist-feminizme bir katkı sunma çabası olarak da tanımlanır (Kuhn ve Wolpe, 1978b). Materyalist feminizmle klasik Marksizmin farklılaşan ajandalarına değinen yazarlar bu ikisinin farklı çıkış noktalarına sahip olduklarını vurgularlar. Buna göre, klasik Marksizmin inceleme alanı şunlardır: üretim biçimlerinin, özellikle de kapitalist üretim biçiminin hareket ve dönüşüm yasaları; bu üretim biçiminde değer yaratımı ve sermaye birikimi yolları (Kuhn ve Wolpe, 1978b: 8). Burada ortaya çıkan sorun yazarlara göre şudur: “her ne kadar ... kadınların tâbiyet altına alınmaları tarihsel olarak kadınların üretim ve yeniden-üretim biçimleriyle ilişkisi bakımından analiz edilecek olsa da, bu özel sorun geleneksel Marksist düşüncede pek az işlenmiştir. Bu anlamda, kadınların bu şekilde baskılanması ve tâbiyet altına alınması analiz gerektiren bir problem olarak görülmemiş ve kadınların ‘özgürleşme’sinin öncül koşulu olarak onların kapitalist üretim alanına dahil edilmesi görüşünün ötesine geçmemiştir” (Kuhn ve Wolpe, 1978b: 8). Materyalizmin problematiği ise, öte yandan, “bilhassa üretkenliği vasıtasıyla tanımlanan insan toplumu kavramsallaştırması üzerine kuruludur,” ve buradaki üretkenlik de “en başta çalışma/emek sayesinde gerçekleşen doğanın dönüşümü yoluyla geçim

⁵ “[Delphy'ye göre] ... evlilik sözleşmesi erkekler tarafından kadınların emek gücüne el konulan bir iş sözleşmesidir, ve evlilikteki erkek-kadın ilişkileri, ki niteliklerini karısının emek gücüne kocanın sahip olması ve onu kontrol etmesiyle kazanmaktadır, hane-içi üretim ilişkilerini, dolayısıyla da hane-içi üretim biçiminin yapısını, teşkil etmektedir” (Gamarnikow, 1978: 100).

araçlarının ve değerinin” üretimidir. Burada tarihsel bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini dile getiren yazarlar, toplumsal üretim ve yeniden-üretim ilişkilerinin dönüşümünü bu tarihsellik içinde incelenmesi gerektiğini söylerler; materyalist feminizm, şu halde, “kadınların [toplumsal] pozisyonlarını tarihin çeşitli momentlerindeki üretim ve yeniden-üretim ilişkileri çerçevesine yerleştir[erek],” esas analiz konusunu “cinsiyete-dayalı işbölümünün belirlenmiş karakterini ve bunun çeşitli konjonktürlerdeki erkekler ve kadınlar arasındaki güç ilişkilerine etkilerini” incelemeye ayırır (Kuhn ve Wolpe, 1978b: 7).

Aynı derlemede yer alan bir başka makalede (McDonough ve Harrison, 1978) ise patriyarka kavramı analitik bir enstrüman olarak kabul edilerek kullanıma sokulur; fakat patriyarkal ilişkiler — Juliet Mitchell’in *Psikanaliz ve Feminizm*’deki (2000[1974]) tarih-dışı patriyarka yaklaşımının eleştirisi üzerinden ve onun projesinin aksine olacak şekilde — tarihselleştirilerek, her farklı üretim biçimi altında farklı türden patriyarkal ilişkiler bulunduğu tespiti yapılır. Mitchell’in yapıtında “[s]ınıf ve cinsiyet arasındaki ilişkisellik”, McDonough ve Harrison’a (1978: 23) göre, “diyalektik bir şekilde düşünölmek yerine, her biri kendi iç mantığına sahip olmak ve her biri kendi yolunda gitmek üzere, tamamen ayrıştırılmış durumdadır. Cinsiyet ilişkilerinin ve ailenin Avrupa’daki Marksist gelenekte karakteristik bir şekilde ekonomiden veya üretim ilişkilerinden ayrıştırılması kendisinin analizinde yeniden üretilir.”

Oysaki, yazarların yaklaşımları çerçevesinde, üretim biçimleri ile patriyarkal ilişkiler arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmaktadır: “Patriyarkanın güvence altına alınma mekanizmaları kadınların sınıfsal konumlarına ve onların üremede yerine getirdikleri çeşitli işlemlere göre farklılık gösterir. Nasıl ki sınıflı bir toplumda ‘aile’ hakkında genelleme yapmak imkânsız ise, tâbiyet mekanizmaları hakkında genelleme yapmak da imkânsızdır. ...[Ü]retim analitik olarak yeniden-üretim öncesine konumlandırılmalıdır. Bunu takiben şu gelir: toplumsal üretim ilişkileri de insanın yeniden-üretimini gerçekleştiren toplumsal ilişkilerin öncesine konumlandırılmalıdır. Her ne kadar kadınlar aynı anda birbirinden ayrı fakat birbirine bağlantılı bu iki yapıda — sınıf ve patriyarka yapılarında — yer alıyor olsalar da, kendi sınıf pozisyonları onların objektif bir şekilde tâbi olacakları patriyarka biçimlerinin koşullarını sınırlar” (McDonough ve Harrison, 1978: 36). Bu anlamda Kuhn ve Wolpe’nin gündeme getirdiği toplumsal yeniden-üretim konusu, patriyarkal ilişkileri üretim ilişkilerinin dışında bırakıp toplumsal yeniden-üretim alanının içine yerleştirdiği için, McDonough ve Harrison’da önemli bir yer bulur; yazarlara göre, toplumsal yeniden-üretim alanında yer alan patriyarkal ilişkiler üretim biçiminin doğrudan belirlenimi doğrultusunda kurulurlar.

Bu dönemin önemli katkılarından bir diğeri de Heidi I. Hartmann'ın çalışmalarıyla gelmiştir. 1970'lerin ikinci yarısında ve 1980'lerin başındaki bir dizi etkili makaleyle kadının ezilmesi ile kapitalist üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi inceleyen Hartmann (1976; 1979; 1981)⁶ kapitalist üretim safhasındaki sınıf ilişkilerini tarihsel-materyalist bir çerçeve içinde kavramaya çalışır: temel olarak, Hartmann'a göre, Marksizm cinsiyet-körüdür, zira kapitalist üretim ilişkilerinin cinsiyetsiz ve gayrişahsi ilişkiler ortaya çıkardığı teşhisinde bulunur. Her ne kadar Marksizm, sınıf ilişkileri temelinde toplumsal değişimi analiz etme araçlarını başarılı bir şekilde ortaya koyabilse de, en başta cinsiyetler arasındaki ve üretim ilişkilerini aşan ilişkileri analiz etmede yetersiz kalmaktadır. Buna karşılık, Hartmann'a göre, Marksizmin başarılı olduğu nokta ise feminizmin cinsiyetler arasındaki eşitsizliği kuran yapı olarak patriyarkayı tarihsiz değerlendirdiği, onu tarihselleştiremediği eleştirisidir.

Bu noktada ortaya “Marksizm ve feminizmin mutsuz evliliği” çıkmaktadır. Başka deyişle, mevcut kavramsal ve yöntemsel çerçeveleri içinde, Marksizm ve feminizmin ayrı gündemleri vardır ve bunların ortaklaştırılması için söz konusu çerçevelerin önemli ölçüde gözden geçirilmesi gerekmektedir; zira bu iki farklı yaklaşım esasında farklı türden ve ayrıksı iki “alan” üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Örneğin, kadın ve erkek emeğinin ücretlendirilmesi ve genel olarak ücretli emeğin hak talepleri konusundaki ondokuzuncu yüzyıl ABD'sindeki mücadeleleri hatırlatan Hartmann, çalışma koşullarının iyileştirilmesi konusunda, erkek işçilerin kadınlarla eşitlikçi değil kadın işçilere üstünlük kuracak bir pozisyon aldıklarını belirtir; örneğin, erkek işçilerin “kendi ücretli emekleri için ailelerini geçindirmeye yetecek ücret talep” ettiklerini söyler ve devam eder: “Bu ‘aile ücreti’ [*family wage*] sistemi ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında stabil durumdaki işçi sınıfı aileleri için gitgide bir norm durumuna geldi. ... Erkekler ve kadınlara eşit ücretler için mücadele etmek yerine, erkek işçiler, karılarını evde kendi hizmetlerinde tutmayı isteyerek, ‘aile ücreti’ni gözettiler.” Aile ücreti talepleriyle ilgili bu tarihsel olguya ilişkin analiz Hartmann'ın teorik yaklaşımında patriyarka ile kapitalizm arasındaki şu ilişkiselliğe ulaşır: “Şayet patriyarka olmasaydı birleşmiş bir işçi sınıfı kapitalizmle boy ölçüşebilirdi, fakat patriyarkal toplumsal ilişkiler, bir kesimin (erkeklerin) diğeri bir kesim (kadınlar) hilafına satın alınmasına imkân vererek, işçi sınıfını böldü. Erkekler arasındaki hem hiyerarşi ve hem de dayanışma bu çözüm sürecinde önem taşımaktaydı. ‘Aile ücretleri’ kadınların

⁶ Burada, Anglosakson ve Kıta Avrupalı feminist entelektüel çevreler arasındaki etkileşimi vurgulamak bakımından, Hartmann'ın 1976 tarihli metninin Fransızcaya çevrilerek QF'te yayınlanmış olduğunu not düşmek gerekiyor: bkz. Hartmann (1978).

emek güçleri üzerinde gerçekleşen, ve patriyarkal ve kapitalist çıkarlar arasında yaşanan, çatışmanın bir çözümü olarak görülmüştü” (Hartmann, 1979: 16).

Yazar bu yaklaşıma yirminci yüzyıldaki işçi-sınıfı-içi ayrışmaları açıklarken de başvurur. Ona göre kapitalizmin, Marx’ın çalışmalarında karşımıza çıkan “sermayenin evrenselleştirici eğilimi” doğrultusunda,⁷ toplumu bir bütün olarak proleterleştirmek yoluyla, sınıf-dışı kimliklerin önemsizleştiği bir dünya yaratacağı öngörüsü, Marksizm tarafından kapitalizmin doğasına atfedilen bir unsur olmuştur. Gerçekte ise, kapitalizmin evrimi, bu sınıf-dışı farklılıkların önemsizleşmesi bir tarafa, bilakis, öneminin arttığı bir dünya yaratmıştır. Bu durum, Hartmann’a göre, sermayenin birikimi için bir gereklilik olmaktan ziyade, emek süreçlerindeki kontrol mekanizmalarını sıkılaştırmakla ilişkili olmuştur. Bu anlamda işgücü içinde böylesi ayrımlar yaratmak kimi zaman kârlı veya üretken olmanın uzağında da kalabilmektedir. Hartmann’a göre, aile ücreti tarihsel işlevini görmeye yirminci yüzyılda da devam etmiş ve kadın emeğinin hane içinde ve dışında erkekler tarafından kontrol edilebilmesini sağlayarak kapitalizmle patriyarka arasındaki ittifakın temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede sermaye, kadir-i mutlak olmadığı gibi, esasen çok da esnektir; patriyarkayla olan ilişkisinde de görüldüğü üzere, “daha önceden mevcut bulunan toplumsal formlarla karşılaştığında onları hem yok edebilir hem de onlara uyum sağlayabilir” (Hartmann, 1979: 18). Öyleyse, Hartmann’a göre, çağdaş kapitalist toplumlarda, sermayenin işleyiş mantığı ve bu mantığın hükmettiği bir alanın *yanı sıra*, bir de patriyarka gibi sınıfı bölen sınıf-dışı bir tahakküm ilişkisinin mantığı ve bu mantığın hükmettiği bir başka alan söz konusudur. Bu iki alan birbirlerinden doğaları bakımından ayrılmış durumdadır.

2. IDEOLOJİNİN GÖRELİ ÖZERKLİĞİ

Modern/endüstriyel kapitalist toplumlarda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve patriyarkanın özgüllüğünün vurgulandığı ve bu ilişkilerin maddi zeminlerinin sorgulandığı, kendilerini materyalist feminizme şu veya bu derece yakınlık içinde konumlandıran feminist çalışmalar 1970’li yıllara yayılmıştır. Bu çalışmalar onyıllın özellikle de sonlarından itibaren önemli bir eleştiriye zemin oluşturmuştur. Bu zemin üzerinde de toplumsal cinsiyet olgusunun sınıf ilişkileriyle ve kapitalist üretim biçimiyle olan bağlarını inceleyen ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini kapitalist toplumsal yeniden-üretim şeması içerisine yerleştiren farklı yaklaşımlar gelişmeye başlamıştır. Her ne kadar kendi aralarında çok önemli farklılıklar

⁷ Marx sermayenin evrenselleştirici eğilimini sermayeyi daha önceki bütün üretim safhalarından ayıran özellik olarak görür: “[Sermaye] tam da doğası gereği limitlenmiş olsa da, üretici güçlerin evrensel gelişimi yönünde uğraşır, ve böylelikle yeni bir üretim biçiminin koşullarını yaratır ...” (Marx, 1973: 540).

barındırsalar da, bu yaklaşımları, toplumsal yeniden-üretimi genel bir şema olarak benimseyip cinsiyet ilişkilerini bu şemayla birlikte düşündükleri için, bir bütün olarak, toplumsal yeniden-üretim teorisi (TYT) başlığı altında incelemek mümkündür. Bunlar arasında “patriyarkanın özgüllüğü” tezine yöneltilen en sistemli ve en erken denebilecek ilk eleştiriler ekonomizm ve düalizm üzerinden olmuştur.

İlk olarak şunun belirtilmesi gerekiyor: patriyarkanın özgüllüğünü ve kapitalist sınıf ilişkilerinden özerkliğini ekonomizm temelinde eleştirmek ilk anda çelişkili bir ifade olarak gelebilir. Ekonomizm eleştirisi, bilindiği gibi, Yeni Sol’un önemli çıkış noktalarından birisidir; özel olarak da ikinci Yeni Sol olarak tanımlanabilecek entelektüeller kuşağında bu eleştiri sosyalist hareketinin organik aydınlarının işçi sınıfı ile bağlarının zayıfladığı ve giderek koptuğu bir süreçte daha da yaygın hale gelmiştir. Buna göre, ekonomik etkinliklerin dışında kalan süreçlerin toplumsal değişimdeki belirleyiciliğine yapılan vurgu geleneksel Marksizme göre arttırılmış, hakeza ideoloji ve ideolojik mücadele gibi konular öncelikli konuma gelmiştir (Wood, 1995; Wood, 1998[1986]; daha geniş bir Batı Marksizmi ve Yeni Sol değerlendirmesi için, bkz: Anderson, 1976). Bu bağlamda, bir taraftan iktisadi düzey ile siyasal ve ideolojik düzeylerin birbirlerinden doğaları itibarıyla ayrıldıkları teslim edilirken, diğer taraftan toplumsal değişimdeki nedensellik mekanizmalarındaki nihai belirleyicilik tekeli iktisadi düzeyden alınarak siyasal ve ideolojik düzeylere daha geniş belirleyicilik rolleri tanımlanır ve çeşitli momentlerde bu düzeylerin belirleyicilikleri arasında bir düzen/sıralama kurulur. Burada kastedildiği anlamıyla ekonomizm ise, Althusserci yapısalcılığı benimsemiş kimi araştırmacılar tarafından, patriyarkal ilişkilerin özgül doğasını maddi zeminde — ekonomik sömürü ilişkileri zemininde — arayan ve ideolojik düzeyin önemini “idealist” olduğu gerekçesiyle geri plana iten materyalist feminizme, özellikle de Delphy’nin teorisine, atfedilmektedir.⁸ Materyalist feminizmin ve Delphy’nin patriyarkal ilişkilerin özgüllüğünü maddi sömürü ilişkilerinde araması, ve bu ilişkilerin kapitalist üretim biçiminden farklı bir başka üretim biçimi — hane-içi üretim biçimi — altında tesis edilmesi, toplumsal cinsiyet ilişkileri ile ekonomik belirlenimcilik arasında başka türden bir yeni nedensellik bağının kurulmasına yol açmıştı. Burada kadının patriyarkal ilişkilerin

⁸ “Delphy’nin analizi, kadınların ezilişinin ekonomik veçhelerine vurgu yaparak, kadınların bir kategori olarak ideolojik ve politik inşalarını dikkate almada başarısız oluyor. ... Delphy, kadının ezilmesini yalnızca ekonomik düzeyde aradığı için, çalışmasında vaat ettiği materyalist analizi sağlayamamaktadır. Materyalist bir analiz ideolojik düzeyi iktisadi düzeyle birleştirebilen analizdir — bilinci yapılandıran maddi koşulları araştırır. İdeolojik düzeyi incelemeyi ısrarla reddeden Delphy’ninki gibi bir analiz ise bu tür bir ilişkiyle pek alakadar değildir ve daha doğru bir şekilde ekonomizm-yanlısı (*economistic*) olarak adlandırılmalıdır” (Barrett ve McIntosh, 1979: 103).

tâbiyetine girmesi, kapitalizmin ve sermaye birikiminin değil, sömürücü cinsiyet olarak erkeğin kadın üzerindeki ekonomik gücünü sürdürmesinin (dolayısıyla cinsiyete-dayalı sömürüyü sürdürmenin) bir gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Bu yaklaşıma karşı gelişen ekonomizm eleştirisi ise toplumsal cinsiyet ilişkilerinin (ve bu ilişkilerde kadının ezilmesinin) ortaya çıkışında ekonomik süreçlerin yanı sıra ideolojiye de belirleyici bir rol atfedilmesi gerektiğini vurgular. Patriyarkanın özgüllüğü tezi, en azından Delphy ve QF çevresinde, Marksizmin vurguladığı kapitalist sınıf ilişkilerinin özgüllüğünü vurgulayan ve kadınların ezilmesinin bunun bir sonucu olduğunu savlayan “Marksist indirgemeciliğe” bir tepki olarak gelişmişti; analizin temel aksını patriyarkanın özgüllüğünden kaldırarak ideolojinin özerkliğine ve ideolojik düzeyin özgüllüğüne kaydıran yaklaşım ise, kadının tarihsel olarak erkek tarafından ezilişini, pre-kapitalist toplumlardan endüstriyel kapitalist toplumlara dek süregiden ve devletin rolüyle oluşan bir aile-hane sisteminin (McIntosh, 1978) ve bu sistem zemininde oluşmuş ideolojinin sonucu olarak tanımlar (Barrett, 1988: 210–1; Barrett ve McIntosh, 1991). Buna göre, gerçek materyalist analiz, toplumsal gerçekliği bir bütün olarak kavramak zorunda olduğu için, maddi koşullar ile ideoloji arasındaki ilişkiyi doğru ortaya koymak zorundadır: bu şekilde aile-hane sistemi gibi bir *maddi* zemin/kurum üzerinden kadının ezilmesini koşullandıran ideoloji anlaşılır hale gelebilir. Buna karşılık, söz konusu ideoloji tarihsel bir süreç içerisinde evrim geçirmiş ve değişim göstermiştir; bununla beraber, bu ideoloji, değişen iktisadi ilişkiler, dahası birbirinin yerini alan farklı üretim biçimleri karşısında, aile-hane sisteminin varlığı sayesinde, özerkliğini korumuş ve, sözgelimi, kapitalizm gibi iktisadi ilişkileri gayrişahsileştiren bir toplumsal sistemde kadının ezilmesinin koşullarını sürdürülmüştür. Başka deyişle, kadının ezilmesi, kapitalist üretim biçimi için konuşuyor isek, sermaye birikiminin bir koşulu değildir ve ekonomiye indirgeyen analizlerle açıklanamaz. Kapitalist toplumsal ilişkilerde kadının ezildiği toplumsal cinsiyet ilişkileri kapitalist ekonomik ilişkilerin belirleyiciliğinden özerkleşmiştir. Barrett ve McIntosh’un pozisyonlarına göre, Delphy’nin hane-içi ekonomiyi kapitalizmden ayrıksı bir üretim biçimi gibi görerek kadının ezilmesine bir maddi (ekonomik) zemin araması, veya başka materyalist feministlerin (Kuhn ve Wolpe, 1978b; McDonough ve Harrison, 1978) kadınların ezilmesinin koşullarını kadın emeğinin dahil olduğu kapitalist sömürü ilişkileri bağlamında araması, ideolojinin görelî özerkliğini ve onun maddi kökenlerini görmezden geldikleri ölçüde, gerçeklikten uzak düşmektedir.

Barrett’ın teorik pozisyonu ise, ekonomik indirgemeci yaklaşımlara karşı konumlanacak şekilde, kapitalist üretim biçimi ile ideoloji arasındaki ilişkinin kurulması ve bunun toplumsal yeniden-üretim süreci içinde kavranması üzerine

kuruludur. Althusser'in yapısalcı yaklaşımını büyük ölçüde benimseyen Barrett, bu doğrultuda öncelikle — oldukça Althusserci bir tavırla — kavramsal bir saflaşma arayışının sonucu olarak, patriyarka kavramının bizzat kendisini sorunsallaştırır.⁹ Kate Millett, Shulamith Firestone veya daha sonradan Heidi Hartmann gibi yazar ve araştırmacıların çalışmalarında ortaya konan şablon, Barrett'a göre, kapitalizm ve patriyarka olarak iki sistemi ayrıksı ve birbirinden bağımsız bir biçimde sunmaktadır. Patriyarka kavramının kullanılması, patriyarka ile kastedilen toplumsal ilişkilerin işleyiş biçimine tarihdışı bir anlam atfederek, (kapitalizmin de aralarında bulunduğu) tarihsel üretim biçimleri ile kadınların ezildiği ve temelini aile-hanede bulan sistem arasındaki bağın ortadan kalkmasının yolunu açmaktadır; özellikle de Millett (2000[1969]) ve Firestone'un (1971) çalışmalarında böylesi bir tarihdışı patriyarka kavramı ile karşılaşıldığını belirten Barrett patriyarkanın, bir adım sonrasında, yeniden-üretim de biyolojik temellere indirgenerek anlaşılması (yani, biyolojizm) tehlikesini ortaya çıkardığını, zira cinsiyetler arasındaki ilişkilerin, yine tarihdışı bir şekilde, "değişimin olmaması" esasına göre kavrandığını not eder (Barrett, 1988: 14-5).

Öyleyse, sorun yalnızca analitik bir kavram olarak patriyarkanın kullanılıp kullanılmamasında değil, aynı zamanda, patriyarkanın işaret ettiği bir insan faaliyeti alanı olarak yeniden-üretim nasıl anlaşıldığında da yatar. Yeniden-üretim tanımının burada önemli bir yeri bulunuyor —şöyle yazmıştı Engels: "Materyalist kavrayışa göre, tarihteki belirleyici faktör, son kertede, halihazırdaki hayatın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ama bunun da ikili bir karakteri vardır. Bir tarafta, geçimlik araçların, yiyeceğin, giyeceğin ve barınmanın ve bunlar için gerekli gereçlerin üretimi; diğeri tarafta, insan canlılarının kendilerinin üretimi, türün sürdürülmesi" (Engels, 1990: 131-132). Barrett materyalist bir yeniden-üretim kavramı için yararlı bir zemin olarak Engels'in buradaki ayrımından yola çıkar; bununla birlikte bu tanımın da ötesine geçerek, Felicity Edholm, Olivia Harris ve Kate Young'ın (1977) yaptığı üçlü ayrıma başvurur: toplumsal yeniden-üretim; emek gücünün yeniden-üretimi; biyolojik yeniden-üretim. Öyleyse üretiminin dışında kalan süreç olarak hayatın yeniden-üretimi bu üç farklı türden yeniden-üretim fonksiyonundan oluşmaktadır.

Barrett, bu analitik ayrımın ardından, gerek üretim sürecindeki gerekse hane-içindeki rolünü ele alarak, kadının ilkindeki emeğinin ikincisindeki emeğine göre ikincil plana atıldığı koşulların incelendiği yaklaşımları gözden geçirir. Örneğin, Beechey'e (1978: 190) göre, evli kadın işçiler sermaye açısından "baştan savılabilir ve esnek bir emek gücü" sunarlar ve sermaye karşısındaki "bu

⁹ Burada patriyarka kavramına yönelik eleştirel mesafe alan Barrett (1988: xiii), gelen birtakım yorumların ve eleştirilerin ardından, kitabının gözden geçirilmiş baskısında, şüphesizliğini yine bir nebze koruyarak, bu radikal pozisyonunu yumuşatma yoluna gitmiştir.

pozisyonlarının özelliği onların aile içerisindeki rollerinden ve bunun onların asli rolü olduğuna dair yaygın kanıdan ortaya çıkar.” Kadınların bu güvencesiz konumlarını tahkim eden koşullar (örgütlenme sorunu, yasal güvencesizlik, düzenlemeler, vs.) eklenince, üretim süreçlerindeki kadın emeğinin daha düşük düzeyde ücretlendirildiği bir emek piyasası oluşur; bu da evli kadın işçinin, emeği yeniden-üretim maliyetini karşılamayacak kadar düşük ücretlendirilmesi durumunda, asli rolü olan hane-içine dönmesine neden olur. Bu analizde, elbette, Barrett’ın da dikkat çektiği gibi, kimi sorunlar vardır. Örneğin, kadın emeği erkek emeği ile eşit ücrete tâbi değilse, dolayısıyla sermaye açısından kadın emeği çok daha yüksek sömürü oranları ve (erkek emeğine oranla) daha az olmayan üretkenlik getirmekteyse, aynı zamanda genel ücret düzeylerinin baskılanmasında rol oynuyorsa, ve nihayet kadın emeğinin ücretlendirilmesi onun yeniden-üretim maliyetinin altında gerçekleşiyorsa, öyleyse sermaye neden erkek emeğini aile ücreti ile ücretlendirmektedir? Bununla birlikte, Barrett’ın da üstünde durduğu gibi, Beechey’in analizinde, açık ki, işlevselci bir yaklaşım yoktur; zira kadın emeğinin hane-içine kapatılmasının kapitalizm için daha kârlı olduğuna yönelik indirgemeci bir nedensellik ilişkisi kurulmuş değildir. Tam tersine, Beechey’in analizinde, Barrett’ın de üstünde durduğu gibi, ideolojinin özerkliği ve o özerkliğe zemin olarak aile-hane sisteminin varlığını kabul eden, fakat yeterince teorize edilmemiş bir alan mevcuttur.

Şu durumda yapılması gereken ideoloji kavramını yeterince teorize ederek, epistemolojik temellerini gözardı etmeksizin ve kapitalist üretim biçimiyle olan belirlenim ilişkisini kaçırmaksızın, onun toplumsal yeniden-üretim şeması içerisindeki rolünü anlamaktır. Bu yapılabildiği takdirde, toplumsal cinsiyet ideolojisinin kadının ezilmesindeki koşulların oluşumunda iktisadi düzeyden özerk ama bundan bağımsız olmayan rolü anlaşılabilir — bu da, tersinden, kadın özgürleşmesi için gerekli siyasal strateji için önemli ipuçları sağlayacaktır. Burada Barrett ile Althusser’in ideoloji anlayışlarında geniş bir ortaklık söz konusudur. Buna göre “ideoloji bireylerin kendi varoluşlarının gerçek koşullarına olan muhayyel ilişkiyi temsil eder” ve “ideolojinin maddi bir varoluşu vardır” (Althusser, 1971: 162–70); “ideoloji insan varoluşunun bizzat kendisinin ‘yaşanmış’ deneyimleri ile özdeş olan bütün insani faaliyetlere sızmıştır” (Althusser, 1971: 223) ve bu sayede “tekil özneler ideoloji içinde inşa edilirler ve yeniden üretilirler” (Barrett, 1988: 30). Althusser’in ideoloji teorisi bu noktada üretim ilişkilerinin gerçekleştiği alanın (“altyapı”) dışında kalan geniş bir alana (“üstyapı”) yayılır; bu geniş alanda üretimin maddi koşullarının (üretim araçlarının), emek gücünün (emek gücü niteliklerinin yanı sıra onun yönetici ideolojiye olan tâbiyetinin de) ve nihayet üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi gerçekleşmektedir.

Barrett ideolojiye özerklik kazandırarak “altyapıdaki üretim ilişkilerinin üstyapıdaki yansıması” olarak tarif edilen ekonomik indirgemeciliğe karşı bir pozisyon geliştirmeye çalışmaktaydı; tam da bu noktada, Althusser’in ideoloji tanımıyla olan angajmanına ilişkin olarak, Barrett’ın eleştirel mesafe aldığı bir diğer teorik pozisyona dair bir parantez açılması gerekiyor: post-Althussercilik. Althusser’de karşımıza çıkan ideolojinin maddi yapıların içine yerleştiği tezi, post-Althusserci teorisyenlerde, özellikle de Hindess ve Hirst’ün başını çektiği söylem teorisinde (Corrigan ve Sayer, 1978), ideolojinin bizzat kendisinin maddi olduğu tezine doğru genişletilir. Bu tez, öte yandan, iktisadi düzey ile ideolojik düzey arasındaki belirlenim ilişkisini de reddederek, ikincinin birinciden *özerk* olduğu kavrayışını ikincinin birinciden *bağımsız* olduğu kavrayışıyla değiştirir. Maddi yapılar olarak ideoloji ile iktisadi düzey arasında hiçbir epistemolojik bağın kalmaması, böylece, söylemlerin ve söylemsel pratiklerin mutlaklaşmalarına ve siyasal mücadelenin esas alanlarına dönüşmelerine yol açacaktır.

Elbette, post-Althussercilikteki bu tür yaklaşımlara bizzat Althusser’deki kimi teorik pozisyonlar zemin oluşturmaktadır. Althusser’de, tıpkı Barrett’ta olduğu gibi, ideolojik düzeyin ekonomik düzeyden görece özerk oluşu, ilkinde mutlak bir bağımsızlık katmamakla birlikte, toplumsal dinamiklerde ideolojinin *de* belirleyici momentlere sahip olduğu görüşüne yol açmıştı; zira üretim alanının (“altyapı”) dışında kalan her alanda, “üstyapı” kurumları farklı türden fonksiyonlara sahip çeşitli ideolojik aygıtların devlet iktidarı altında işlemekte olduğu bir yapı ortaya çıkmaktaydı. Bu yapı çerçevesindeki aygıtlar temel ideolojik fonksiyonlarını icra ederlerken tekil özneleri ise “çağırmakta” (*interpellation*), başka deyişle onları özneleştirmektedir. Post-Althussercilikte iktisadi ve ideolojik düzeyler arasındaki belirlenim ilişkisi bir kez kaybolduktan sonra, bu çağırma edimi ve özneleşme süreci doğrudan doğruya maddi yapılar olarak anlaşılan söylemlerin bir fonksiyonu durumuna geldi ve siyasal süreçler ekonomiden soyutlanabilir söylemsel performanslar çatışmasına indirgendi. Barrett (1988: 89–90), bu tehlikenin farkında olması sebebiyle, Ellen Wood’un (1998) tabiriyle “tarih ve siyasetin rastgeleleşmesi” olarak tanımlanabilecek teorik hataya düşmemek için, ideolojiye maddilik atfeden yaklaşımlara da mesafeli yaklaşmaktadır.

Bunların yerine ise, Barrett, ideoloji ve iktisat arasında karşılıklı bir ilişkisellik önerisinde bulunur. Buna göre, “ideoloji kavramı bilinçle, güdülerle, uygulanımla ilgili süreçlere işaret eder; en iyi şekilde ise anlam kategorisi içerisinde konumlandırılabilir. İdeoloji anlamın üretildiği, yerinden sarsıldığı, yeniden üretildiği, dönüştürüldüğü süreçler için jenerik bir terimdir. Anlam ise iletişim ve ifadelendirme araçları üzerinden müzakere edildiği için, kültürel

üretimin ideolojik süreçlerin inşasında önemli bir alan teşkil ettiğini söylemek mümkündür.” Böylelikle ideolojinin içine girmiş olduğu alanlar siyasal mücadelede (Althusser’e göre sınıf mücadelesinin) kritik önemi haiz bir alan oluşturur — özellikle de iktisat-dışı tahakküm ilişkilerinin nasıl geliştiğini gözleme açısından. Öyleyse, “[i]deoloji tarihsel olarak maddi pratiklerin içine yerleştirilmiştir, fakat buradan *ne* ideolojinin teorik olarak maddi pratiklerden ayrıştırılamaz olduğu *ne de* onlarla doğrudan bir ilişkiye sahip olduğu sonucu çıkar.” Bu bize ideolojinin toplumsal yeniden-üretim süreçlerindeki spesifik — ve belki de sınırlanmış — yerini verir: ideoloji “kapitalist işbölümünün tarihsel bir şekilde oluşumunda ve emek gücünün yeniden-üretiminde” özel bir role sahiptir. Bu rol ise ideolojinin maddi yapılar içerisine yerleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı: “Cinsiyete-dayalı işbölümü ve buna eşlik etmekte olan erkek ve kadınlarca emeğin uygun bir şekilde anlamlandırıldığı ideolojiler daha en başından itibaren kapitalist işbölümüne yerleştirilmiş durumdaydı.” Fakat ona göre “kapitalist üretim açısından özeldir bu ideolojinin fonksiyonel gereklilik olarak hiçbir kaçınılmazlığı” söz konusu değildir. Mümkün olan çeşitli opsiyonlardan bir tanesiydi.” Fakat, öyle anlaşılıyor ki, toplumsal cinsiyet ideolojisinin mümkün opsiyonlardan bir tanesi oluşu onun — *path-dependency* nedenselliğini hatırlatır biçimde — kapitalist üretim biçimi açısından tarihsel olarak zorunlu hale geldiği gerçeğini bertaraf etmemektedir: “böyle bir ideoloji bir kez tarihsel olarak yerleştirilmiş olunca, sistemin idame ettirilmesi için vazgeçilmez hale gelebilir” (Barrett, 1988: 97–9).

Bununla birlikte ne toplumsal cinsiyet ideolojisine aile-hane sistemi düzleminde sağlanan “maddi” zemin, ne de ideolojinin maddi yapılar içerisinde yerleştirilerek kalıcılaştığı tezleri, ideolojinin toplumsal yeniden-üretim şeması içinde yeterince teorize edilmesini getirmektedir. Açtığı tartışmanın zenginliğine karşın, Barrett’ın analizi iktisadi düzey ile iktisat-dışı düzeyler arasındaki özerk ilişkiseliliği vurgulamamanın ötesine geçemiyor, daha da önemlisi özerklik atfedilen ideolojinin ne ölçüde özerk olduğunu kesin bir şekilde gösteremiyordu. Üstelik, Barrett, her ne kadar patriyarkal yapılara doğaları itibarıyla kapitalist sermaye birikim süreci için işlevsel bir rol atfetmeye karşı çıkmış olsa da, son tahlilde, toplumsal cinsiyet ideolojisinin sermayenin mantığı açısından hiç değilse yararlı bir işlev gördüğü tezine kapı açıyordu. Kuşkusuz, bu teorik taviz kendisinin de eleştirdiği işlevselcilik anlamına gelmemektedir; fakat tarihsel bir şekilde incelenmesi gerektiği söylenen maddi yapılar/ideoloji bağlamı toplumsal cinsiyet ideolojisinin tarihsel bir şekilde kapitalist sermaye birikimine avantajlı bir konum sağladığı gibi bir tarih-dışı analiz doğuruyordu. Toplumsal cinsiyet ideolojisi, Johanna Brenner ve Maria Ramas’ın (1984: 68) ifadesiyle,

Barrett'ta her şeyi açıklayan bir *deus ex machina*'ya ("makinadan tanrı") dönüşmüştü.

3. ÜRETİM BİÇİMLERİNİN EKLEMLENMESİ

Yapısalcı teoriyi Marksist bir perspektiften feminizmin odağındaki kadının ezilmesi (ve özgürleşmesi) sorunlarıyla ilişkilendiren ve bunu da toplumsal yeniden-üretimi teorize ederek yapmaya çalışan yalnızca Barrett'ın ideoloji-merkezli yaklaşımı değildi. 1970'lerin ortalarından itibaren bu çerçevede yazan Martha E. Gimenez'in (2018) yapısalcı Marksizm temelinde geliştirdiği toplumsal üretim teorisi ve kapitalist toplumsal yeniden-üretimi teorize etme girişimi, bu bakımdan, kadının ezilmesinin tarihsel koşullarını kapitalizmin kendi iç dinamikleriyle ilişkilendirme konusunda önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkar.¹⁰ Gimenez, başlangıç noktası olarak, Maurice Godelier'nin yapısalcılığa ilişkin belirlediği ilkeleri metodolojik olarak benimsemenin yanı sıra, Althusser'in soyut bir mefhum olarak gördüğü "toplum" eleştirisini ve onu daha somut "toplumsal formasyon" ile değiştirmesini alır. Bu kavramsal müdahaleden, bilindiği gibi, farklı türden üretim biçimlerinin eklemlendiği ve bunlardan birinin baskın duruma geldiği (örneğin, kapitalizmde kapitalist üretim biçiminin başka üretim biçimlerine baskın gelmesi) bir üretim biçimi kavrayışı doğar; bu eklemlenme ise, diğer taraftan, bir "yapılanmış bütün" (*un tout structuré*) oluşturur (Althusser, 2005: özellikle de 198–206). Bu çerçevede "altyapı üstyapıyı belirlemektedir ve tersi geçerli değildir", dolayısıyla belirlenim ilişkisi materyalist bir ilişkidir; fakat belirlenim ilişkisi aynı anda diyalektiktir de, zira "toplumsal formasyonu oluşturan diğer kertelerin göreceli özerklikleri ve nedensel etkinlikleri" de bu belirlenim ilişkisi içerisinde yer bulmaktadırlar, dolayısıyla "toplumsal formasyon da, diğer taraftan, altyapıyı 'üst-belirlemektedir'" (Gimenez, 2018: 57; krş. Althusser, 1976).

Buna göre, Gimenez kadının ezilmesi ile üretim biçimi arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesinde yapısalcı Marksizmin önemli bir katkı sağlayabileceğini savunur. "Yapısalcı Marksizmin bakış açısına göre," diye yazar, "cinsel eşitsizliği etraflı bir şekilde açıklama geliştirmenin anahtarı tekil biyoloji veya psikolojide, çocuk yetiştirmenin örgütlenmesinde, insan toplumunun kökenlerine ilişkin tarih-dışı yaklaşımlarda, veya soyut işlevsel adaptasyon ve yapısal farklılaşma süreçlerinde bulunmamaktadır. Bunun yerine cinsel eşitsizlik, yaygınlığına bakılmaksızın, her an için, toplumsal gerçekliğin görünmez

¹⁰ Gimenez'in 2018'de yayınlanan *Marx, Women, and Capitalist Social Reproduction* kitabı araştırmacının ilk defa 1970'ler ortasında yaptığı ve bugüne kadar uzanan çalışmalarının bir derlemesi mahiyetindedir. Her ne kadar kitaba dönüştürülmesi sürecinde bu çalışmalar kimi müdahalelere uğramış olsalar da, onları döneminin ürünü olarak görmek gereklidir.

düzeylerinde konumlanmış tarihsel olarak özgül kökleri olan özgül bir tarihsel fenomen olarak incelenmelidir ...” (Gimenez, 2018: 69). Burada, cinsel eşitsizlik fenomeni, Godelier'nin (1972) tanımladığı yapısalcılığa referansla, “yapıların içine saklanmış” ve öte yandan “bu yapıların varlığının kendini açık ettiği ... etkiler durumundaki görülebilir süreçler” olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle, Gimenez “genel metodolojik prensip olarak cinsel eşitsizliğin maddi temelini tarihsel olarak özgül bir üretim biçiminde söz konusu olan sınıf ilişkileri veya üretim ilişkileri ile fiziksel ve toplumsal yeniden-üretim arasındaki eklemleme aramak” gerektiğini dile getirir. Kapitalist üretim biçimi altındaki bu eklemleme ise, kapitalist üretim ilişkilerinin yanı sıra, “bir yeniden-üretim biçimi olarak hane” (*household*) kendine yer bulmaktadır (Gimenez, 2018: 69). Bu yaklaşım Delphy'nin hane-içi üretim biçimi önerisinden niteliksel olarak farklıdır, zira Delphy modern endüstriyel toplumda belirleyici emek sürecini hane içinde aramakta ve bu da kapitalizmden ayrıksı, başka deyişle ona eklemlememiş bir başka üretim biçimini söz konusu kılmaktadır. Ayrıca, Delphy'nin veya biyolojik determinizm ile eleştirilen Firestone'un yaptığı aksine, Gimenez kadınlara bir toplumsal sınıf olma özelliği atfetmez; zira baskın üretim biçimi olan kapitalizm kendi boyunduruğu altında eklemlenen bu hane-içi üretim biçiminin maddi ilişkilerini üst-belirleyerek onları da kapitalizme tâbi kılar.

Yeniden-üretim biçimi olarak hanenin yapısını analiz etme gereğinden söz edildiğine ve bu yeniden-üretim biçiminin kapitalist üretim biçimine eklemlemiş olduğuna göre, Gimenez'in kadınların ezilmesini yapısalcı Marksist perspektiften açıklama girişimi şunu öne sürmektedir: baskın üretim biçimi altında belirleyici karakterdeki üretim süreçlerinin (başka deyişle, kapitalist üretim ilişkilerinin) dışında kalan ve bu üretim biçimini tamamlayıcı niteliği haiz başka süreçler söz konusudur. Bunlar fiziksel ve toplumsal yeniden-üretim biçimlerini — ki bunların unsurları da emek ve yeniden-üretim araçlarıdır — ve fiziksel ve toplumsal yeniden-üretim ilişkilerini kapsamaktadır (Gimenez, 2018: 69–70). Burada eklemlemeyi sağlayan temel unsur ise ev içinde sarfedilen emeğin kapitalist üretim ilişkilerine girecek olan emek gücünü gündelik temelde ve nesiller arasında yeniden üretiyor oluşudur. Fakat ortada paradoks gibi görünen bir durum vardır: bir meta olarak emek gücü hane yeniden-üretim biçiminde kapitalist-olmayan bir temelde yeniden üretilir; sonrasında emek piyasasına çıkarak nihayetinde kapitalist üretim ilişkilerinin parçası olur. Dolayısıyla kapitalizmde meta üretimi kapitalist ilişkiler temelinde gerçekleştirilirken, bunun en önemli istisnasını emek gücü oluşturur. Ev içerisinde kullanılan emek faaliyeti “tüketici üretim” (*consumptive production*) olarak karşımıza çıkar; burada “kişiler kendi bedenlerini ... malların ve hizmetlerin tüketimi yoluyla üretirler. ... işçi sınıfındaki cinsel eşitsizliği anlamada kritik olan şey üretim biçiminin tüketim biçimi veya, aynı şey

olan, tüketici üretim veya fiziksel ve toplumsal yeniden-üretim biçimi üzerindeki belirlenimidir” (Gimenez, 2018: 74-5).

Dolayısıyla, Gimenez’in analizine göre, (i) hane, veya Barrett ve McIntosh’un ifadesiyle aile-hane sistemi, kapitalist üretim biçimi için tamamlayıcı nitelikte olduğu için; (ii) ve daha önemlisi, hanenin örgütlenme formu, *mevcut olduğu haliyle*, kapitalist üretim biçiminin yeniden-üretiminde özel bir fonksiyonu yerine getirdiği, yani emek gücünü yeniden ürettiği için, kapitalizm ve kadının ezilmesinin koşulları arasında yapısal bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Gimenez emeğin yeniden-üretiminin kapitalist üretim biçimiyle neden izomorfik olmadığını ve olamayacağını vurgular: “emek gücünün kapitalist bir temelde yeniden-üretimi kendi başlarına olan ve kendi başarı ve başarısızlıklarından sorumlu olan özgür bireylerin üretiminin maddi zeminini yok edebilir ... Diğer taraftan, üretim biçimi ile emek gücünün yeniden-üretim biçimi arasında izomorfizmin bulunmaması ... üretim, mübadele ve bölüşüm ilişkilerinin tasarlanışının bir ürünü değildir, fakat bu ilişkilerin karmaşık yapısal etkisidir” (Gimenez, 2018: 75). Yapısalci Marksizm çerçevesinde söylersek, Barrett’ın aile-hane sistemini toplumsal cinsiyet ideolojisi ile açıklarken erişemediği maddi temel Gimenez’in sunduğu teorik çerçeve içerisinde ortaya çıkabilmektedir ve bunu sağlayan şey de bir meta olarak emeğin kapitalist üretim ilişkilerine girmeden önceki yeniden-üretim sürecini analiz etmesidir. Bununla birlikte, Gimenez’in teorik çerçevesi de kimi problemlerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Gimenez’in analizinde kapitalizm ile patriyarka arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Her ne kadar tarihsel olarak özgün bir şekilde ortaya çıkmış olsa da, bu nedensellik patriyarkanın, kapitalizmin varlığı ve sürdürülebilmesi açısından, bir gereklilik olarak örgütlenmiş olduğu varsayımını içermektedir. Patriyarkal ilişkilerin hakim olduğu hane gibi bir yapıda emek gücünün kapitalist-olmayan temelde yeniden-üretimi, ona göre, kapitalist üretim ilişkilerinin asli bir unsuru olan emek gücünün kaynağının kapitalist üretim biçimine eklenmiş, ama bir şekilde doğası itibarıyla onunla aynı cinsten olmayan toplumsal ilişkilerde ortaya çıkması şartına bağlanmıştır. Bu analiz karşısında iki düzeyde itiraz öne sürülebilir. İlk olarak, Gimenez’in analizinden, onun kapitalizmi bir sistem olarak meta üretimi düzeyinde tanımladığı ortaya çıkmaktadır. Bu tanımda bir doğruluk payı olmakla birlikte, kapitalizme yönelik tarih-dışı bir yaklaşımdan beslendiği söylenebilir. Buna göre, bir üretim biçimi olarak kapitalizm *ne* ürettiğiyle yakından ilişkilidir ve bu bakımdan kapitalizmde metalar üretim faaliyetinin temel girdisi ve çıktısıdır. Halbuki, bir üretim biçiminde ne üretildiğinden daha önemli olarak *nasıl* üretildiği belirleyici karakter taşımaktadır; zira üretimin nasıl — başka deyişle, hangi koşullar sonucu — gerçekleştiği o üretim biçiminin doğasıyla veya işleyiş mekanizmalarını harekete

geçiren nedensellik zinciriyle ilgili ipuçları sağlamaktadır. Meta, sermaye, emek, vs. gibi kapitalizmin işleyişinde olmazsa olmaz olan unsurlar pre-kapitalist üretim biçimlerinde de şu veya bu biçimlerde mevcuttular. Öyleyse, kapitalizm altında bunları farklılaştıran, başka deyişle, kapitalizm için *differentia specifica* durumunda olan şey bütün bu unsurların birbirleriyle nasıl ve hangi koşullar sonucu ilişkisi içerisine girdiğidir.

Bu *nasil* sorusu, elbette, Marksizmin tarihsel sosyoloji disiplininde karşılaştığı ve kapitalizmin kökenleriyle doğrudan ilişkisi olan oldukça hararetli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Yirminci yüzyıl ortalarında başlayan bu meşhur “geçiş tartışması”, bilindiği gibi, bir boşluktan sonra, ikinci defasında “Brenner tartışması” ile tekrar harlanmıştı. Burada bu tartışmayı geniş bir şekilde gözden geçirme imkânı bulunmuyor; fakat bu tartışmalar etrafında formüle edilen “piyasa bağımlılığı” (*market dependence*) mefhumunu (Brenner, 2007; Wood, 2002a; Wood, 2002b) kapitalizmin ayırt edici özelliği olarak öne sürüyorum. Buna göre toplumsal değişim, İngiltere’nin özgün şartları içerisinde, çeşitli faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda ve olumsuz bir şekilde, tarımsal üretim faaliyetiyle uğraşan toplumsal sınıfları (toprak sahibi lordlar; lordun işlemesi için toprağını *leasing* yoluyla verdiği kiracılar ve yeoman sınıfı; ve doğrudan üreticiler) bir bütün olarak piyasaya bağımlı kılmış ve zirai kapitalizmi ortaya çıkarmıştır (Brenner, 1976). Bu sınıfların yeni koşulları bakımından piyasa, artık bir “fırsat” sunmanın ötesinde, kendilerinin hayatta kalabilmeleri ve kendilerini toplumsal olarak yeniden üretebilmeleri için kaçınılmaz bir uğrak durumuna gelmiştir. Zirai kapitalizmin ortaya çıkışından önce de piyasa denen bir şey her zaman ve her yerde varolmuştu, fakat piyasayı bir fırsatın ötesinde bir zorunluluğa dönüştüren ve böylece bir bütün olarak toplumsal sınıfların kendilerini yeniden-üretim stratejilerini kökünden değiştiren şey toplumsal değişimin belirli bir saha ölçeğinde bu durumu dayatmasıydı. Piyasa bağımlılığı, bu dayatmanın bizzat kendisi olarak, kapitalizmin ayrıksı özelliğini oluşturmaktaydı. Şimdi, Gimenez’e tekrar geri dönebiliriz.

Gimenez, yukarıda gösterildiği üzere, kapitalist-olmayan temelde üretilen bir meta olarak emek gücünün kapitalist üretim ilişkilerine dahil olduğunu vurgulamış ve burada kapitalist üretim biçimi ile kapitalist temelde örgütlenmemiş bir yeniden-üretim biçiminin birbirlerine eklemlendiğini göstermişti. Bu eklemlenme ise içinde ideoloji ve başka “üstyapı” unsurlarının da dahil olduğu, daha kapsamlı, kompleks bir yapı tarafından üst-belirlenime tâbi durumdaydı. Dolayısıyla Gimenez’in argümanı patriyarka ve kapitalizmin, başka şeylerin yanı sıra, yapılmış bir bütün oluşturduğu sonucuna varmaktaydı; bu yolla patriyarka kapitalizmin sürdürülebilmesi için fonksiyonel bir özellik kazanmaktaydı. Gimenez’in bu analizinde, yapısalcı yaklaşımların genelinde görülen iki sorunun

potansiyel tehlike olarak mevcut bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri, az önce de değinildiği gibi, işlevselcilik tehlikesidir — ki aynı düşünsel temelleri paylaşan Barrett’ın çalışmasında bu tehlikenin altının ne kadar çok çizildiğini incelemiştik. Bu tehlikelerden ikincisi ise, yapısalcılık ile faillik (*agency*) teorileri arasındaki anlaşmazlığın da bir uzantısı olarak, durağanlıktır: burada değişimin önu kapanmış olmasa da, onun nasıl gerçekleştiği ve bunda insan öznesinin — veya daha spesifik terminolojiyle söylersek sınıf mücadelesinin — rolüne ilişkin önemli belirsizlikler ve soru işaretleri bulunmaktadır.

Bu belirsizlikte Gimenez’in kapitalist üretim biçimini, üstü örtük bir şekilde de olsa, meta üretimi üzerinden tanımlamasının önemli bir payı bulunuyor. Oysaki bu tanım Gimenez’in oldukça kullanışlı yeniden-üretim biçimi kavramının ve bu kavramı içine yerleştirdiği kendi toplumsal yeniden-üretim teorisinin analitik gücünü kısıtlamaktadır. Yeniden-üretim biçiminin, kendi yapısalcı üst-belirlenim şablonu içinde, kapitalist-olmayan bir temelde kalmak zorunda olmasının kapitalist üretim biçimi için zorunlu olduğu argümanı bu kısıtlamanın önemli bir göstergesidir. Zira, eğer kapitalizmi meta üretimi değil de piyasa bağımlılığı temelinde anlıyorsak, yeniden-üretim görünüşteki kapitalist-olmayan temeli ile kapitalist üretim biçimi arasındaki izomorfik olmayan ilişkinin esasında bir zorunluluk sonucu oluşmadığını, fiilen değişime oldukça açık olduğunu ve hatta değişmekte olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin, toplumsal yeniden-üretim önemli unsurlarından biri olan bakım işi için harcanan hane-içi emeğin giderek “metalaşması” bu değişimi gösteren önemli bir gelişmedir. Burada hane-içinde harcanan emeğin de toplumsallaşması ve bu doğrultuda kapitalistleşmesine *yönelik* bir gelişmeyle karşı karşıyayızdır. Ama daha önemlisi, bu gelişmenin altında yatan şeyin toplumsal yeniden-üretim için gerekli emeğin, çeşitli toplumsal gruplar (farklı sınıflar, sınıf fraksiyonları ve/veya tabakaları) açısından, piyasa bağımlısı bir karakter kazanmaya başlamış olmasıdır; başka deyişle, farklı toplumsal grupların, kendilerini halihazırda oldukları gibi yeniden üretebilmek için, yeniden-üretim bakımından gerekli olan hane-içi emeği piyasa koşullarında sağlamak zorunda kalmaları bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, elbette, toplumun bütünü için bir zorunluluk halini almaktan henüz çok uzaktır; fakat özellikle de mülkiyet sahibi sınıflar açısından bakım, temizlik, özellikle de yeme-içme işi gibi alanlar süratle kapitalistleşmekte ve emek piyasasında kadın emek gücünün en ayrıcalıksız ve en örgütsüz kesimlerini içine çekmektedir (Farris, 2015).

4. ÜRETİM VE YENİDEN-ÜRETİMİN BİRLİĞİ

Lise Vogel'in ilk kez 1983'te yayınlanan kitabı *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği* ise kadınların tarihsel olarak tahakküm altına alınmasının koşullarını kapitalist üretim biçimi ile ilişkilendiren ve kapitalizmin yeniden-üretim dinamikleri merkeze alınarak gerçekleştirilen ilk kapsamlı çalışma olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar yayınlandığı dönem ve etkileri itibariyle “zamansız” bir kitap olsa da, Marksist yeniden-üretim teorisine bir katkı olarak uzun vadeli önemini korumuştur.¹¹

Vogel'in yapıtı da, tıpkı Barrett veya Gimenez'inki gibi, ikili-sistem teorisine yönelik esaslı bir itiraz üzerine kuruludur. İkili sistem teorisinin karşısına toplumsal yeniden-üretim teorisini (TYT) yerleştiren Vogel, somut bir durum olarak kadınların ezilmesinin koşullarının maddi kökenlerini üretim biçiminden — özel olarak kapitalist üretim biçiminden — bağımsız bir şekilde işleyen erkek üstünlüğünde veya cinsiyete dayalı işbölümünde aramaya karşı çıkarak, bu koşullar ile üretim biçimi arasındaki nedensel ilişkiyi incelemeye girişir. Kapitalizm özelinde, Vogel'in TYT'si, Gimenez'in (2018: 280) ifadesiyle, “sermaye birikiminin süregiden emek gücü üretimine ve yeniden-üretimine olan bağımlılığının kadınların ezilmesi açısından içerimlerini ortaya koymaktadır.” Vogel'e göre kadınların durumunu inceleyen sosyalist yazın içinde iki ayrıksı görüş mevcuttur: cinsiyete göre yapılan bir işbölümü¹² ve erkek üstünlüğü dayatan özerk bir sistemin sonucunda ortaya çıkan kadının ezilmişliği — yani, ikili-sistem teorisi; ve kadınların farklı konumlarını bir bütün olarak toplumsal yeniden-üretim içerisine yerleştiren TYT. İkili-sistem yaklaşımlarında kadının ezilmişliği yalnızca sınıf ilişkilerinden bağımsız ortaya çıkan bir durum değildir; aynı zamanda “cinsiyete göre yapılan işbölümüne özgü ve belirli bir üretim biçimini karakterize eden sınıf mücadelesinden ayrıksı bir sistematik mekanizmanın kadınların ezilmişliğinin ardındaki temel gücü oluşturduğu” ifade edilir. Bunlara göre sınıf mücadelesi ve cinsiyet mücadelesi olarak iki esas motor tarihin gelişimini sürdürmektedir. Buna karşılık “toplumsal yeniden-üretim perspektifi ise ... üretimin koşullarına dair yürütülen sınıf mücadelesinin sömürü ile karakterize olan toplumlardaki toplumsal gelişmenin merkezi dinamiği olduğundan yola çıkar” (Vogel, 2013: 134–5).

¹¹ Bu kitap, daha sonra 2013 yılında, yazarın 2000'de yazdığı bir makale de eklenerek, yeniden yayınlandı. Kitabın tarihsel önemi, bağlamı ve yayınlandığı dönemin moda entelektüel akımları yanında gözardı edilmişliği hakkında saptamalar için, bkz. Ferguson ve McNally (2013).

¹² Vogel “cinsiyete-dayalı işbölümü” (*sexual division of labour*) ifadesi yerine “cinsiyete göre yapılan işbölümü” (*sex-division of labour*) ifadesini tercih etmekte ve çalışmalarında bu şekilde kullanmaktadır. Vogel'in teorisini tartıştığım kısımda kendisinin bu tercihinin bu metinde de yansıtmayı uygun buldum.

Tam da bu sebepten yola çıkarak, Vogel, sosyalist geleneğin üzerinde durmuş olduğu “kadın sorunu” gibi bir adlandırmanın doğru olmadığını, başka ifadeyle kadının ezilmişliğinin koşullarının anlaşılması için kadın sorunu gibi bir kategoriye başvurulamayacağını, zira bunun teorik bir kavram olarak hiçbir tutarlı anlamının bulunmadığını vurgular. Eğer sosyalistler kadının ezilmişliğinin koşullarını ortadan kaldırma konusunda ileri gitmek istiyorlarsa, yapılması gereken şey “toplumsal yeniden-üretim bütünü bağlamında emek-gücünün yeniden-üretimi” ile ilgilenme gereğidir (Vogel, 2013: 142). Burada Marksizmin temel metinlerini incelemeye alan Vogel kadın sorunu ve toplumsal cinsiyet ile ilgilenen metinlerin temelde bu ikili-sistem yaklaşımı hatasına düştüğü teşhisini yapar. Bu durum Engels’te ve İkinci Enternasyonal geleneğinde çok daha aşikâr durumdadır. Örneğin, klasik çalışması için, Engels’in “aileye ayrı bir bölüm ayırarak üstü örtülü biçimde —cinsiyete göre yapılan işbölümü üzerinden genel olarak şekillenmesini verili olarak aldığı— aile kategorisinin neredeyse özerk düşünülebileceğini” söylediği eleştirisinde bulunur (Vogel, 2013: 136). İkinci Enternasyonal geleneğini temsilen August Bebel’in *Kadın ve Sosyalizm* kitabı söz konusu olunca, bu ikili-sistem eleştirisinin dozu daha da artar: “Her ne kadar ‘Kadın Sorununun çözümü tamamen Toplumsal Sorunun çözümüne denk düşmektedir’ gibi sıradanlaşmış ifadeler kullansa da, Bebel kadının ezilmişliği olgusunu bir bütün olarak toplumsal gelişimden analitik olarak ayrılabilir şekilde ele alır. Dahası, kadınların bireysel olarak erkeklere bağımlılığının sınıflı toplumdaki ezilmişliklerinin kaynağı olduğunu tartışır. Kısacası, Bebel’in *Kadın ve Sosyalizm*’i kadınların ezilmişliği probleminin ortasına cinsiyete göre yapılan işbölümünü ve kadınlarla erkekler arasındaki bağımlılık ilişkisini ... tarih-dışı bir şekilde verili olarak alır” (Vogel, 2013: 138).

Vogel’in kadın ezilmişliğini somut olarak kapitalist üretim biçiminin işleyiş mantığıyla ilişkilendirme çabası öncelikle emek gücünün niteliğinden yola çıkar. Emek gücü *kapitalist-olmayan* bir temelde ve *genellikle* de aile gibi akrabalık bağlarının geçerli olduğu birimler içinde *yeniden* üretilen bir metadır. Burada vurgu üç yere yapılmaktadır. İlk olarak, emek gücü ancak yeniden üretilebilir bir metadır ve “emek gücünün yeniden-üretimi ... üretimin bir formu değildir.” İkincisi, kapitalist piyasa ilişkilerine artı-emek olarak değerlendirilmek üzere girecek olan emek gücünü yeniden üreten emek, hane-içinde harcandığı ölçüde, bir değer yaratamamaktadır; başka deyişle, yeniden-üretimde kullanılan hane-içi emeğin değer olarak herhangi bir karşılığı yoktur, zira hane-içi emek kapitalist biçimde üretilen bir meta değildir. Üçüncüsü, ve en önemlisi, aile veya hane, emek gücünün yeniden-üretimi için, emek gücünü taşıyanların yenilenmesindeki olası yerlerden bir tanesidir, fakat bu kapitalist üretim biçimi açısından bir şart değildir. Dolayısıyla, örneğin materyalist feminizmdeki gibi, aileyi/haneyi emek gücünün

üretiminin yapıldığı özel bir yer olarak görmek ve hatta ona ayrıksı bir üretim biçimi payesi vermek hatalı olacaktır; zira kapitalist üretim biçimi açısından, emek gücü olarak piyasaya gelen metanın yeniden üretilebilmesi için aile/hanenin dışında da yerler mevcuttur. Örneğin, “[ç]alışma kampları veya yatakhane tesisleri de işçilerin sürekliliğini sağlamak için kullanılabilir, ve işgücü mevcut işçilerin yerini yeni nesillerin almasının yanı sıra göç veya köleleştirme yoluyla da takviye edilebilir” (Vogel, 2013: 144–5). Aile ve hane kuşkusuz toplumsal yeniden-üretim için stratejik önemi haiz yerlerdir; fakat total toplumsal yeniden-üretim ailede/hanede gerçekleştirilmesi gereken özel bir yeniden-üretim formu olarak nesiller-arası yeniden-üretimden ibaret değildir. Öyleyse, emek gücünün yeniden-üretiminin gerçekleştirildiği tek mümkün nokta olarak aileye yapılan vurgu, total toplumsal yeniden-üretim yalnızca nesiller-arası yeniden-üretim olarak kavranmasına neden olarak, ailenin fetişleştirilmesine zemin sağlamaktadır (Vogel, 2013: 147).

Vogel’in çalışmasında analitik açıdan kilit konumdaki argüman gerekli emek ile artı-emek arasındaki ayırmadan türemektedir. Bilindiği gibi bu ayırım esasen Marx’ta mevcuttur ve Vogel’in çalışması da ona dayanmaktadır. Buna göre, Vogel şu şekilde yorumlar söz konusu ayırımı: “Marx sınıflı toplumdaki doğrudan üreticiler tarafından harcanan artı-emeği onların gerekli emeği ile karşılaştırır ve her iki türden emeği bir çalışma günü boyunca tek bir üretici tarafından harcanan zaman bazında tanımlar. *Gerekli emek, çalışma gününün, sayesinde üreticinin kendi yeniden-üretimini kazandığı kısmıdır. Çalışma gününün geri kalan kısmı artı-emektir ve sömüren sınıf tarafından el konulur. Gerçekte, doğrudan üreticinin emeğinin bir kısmı da sömürülen sınıfın diğer üyelerinin yeniden-üretimini sağlamak üzere kullanılır. Örneğin çocukların, yaşlıların veya evdeki karısının kendileri doğrudan üretici olarak artık-üretimine girmedikleri durumda, emek-zamanın belirli bir kısmı onların bakımları için harcanmak zorundadır*” (Vogel, 2013: 148–9; vurgu benim). Vogel burada “gerekli emek” kavramı ile şunu anlamaktadır: ücretli emeğin yeniden-üretimi için *gerekli olan emek* — burada ücretli emek kapitalist tarafından artı-emek biçiminde sömürülecek olan emek iken, onu yeniden üretecek olan emek ise bu sömürünün koşulu durumundaki yeniden-üretim sürecinin yaratıcısı konumundadır. Her şeyden önce bu bir yanlış yoruma dayalıdır: Marx’a göre gerekli emek kapitalist üretim süreci içinde kendi değerini üreten ve karşılığı ücret olarak verilen, işçinin hem kendisini sürdürebilmesi (çünkü işçi piyasaya bağımlıdır) hem de kapitalistin kendisini sürdürebilmesi (çünkü kapitalist de piyasaya bağımlıdır) toplumsal olarak gerekli olan emektir; bu emek ile işçinin aynı üretim sürecinde kapitalist için çalıştığı ve ücret olarak ödenmemiş kısmı ise bu gerekli emekten işlevi itibarıyla ayrılan artı-emektir (Marx, 1990: 324–5). Bu hatalı yorumu Vogel’in

(2000: 162n13) kendisinin de sonradan geri döndüğü bir nokta olmuştur ve başkalarının eleştirilerine de konu durumundadır. Örneğin, Ferguson ve McNally (2013: xxxiii–iv) “Vogel mevcut ve gelecek ücretli-emekçi nesillerini üreten ve yeniden üreten emeğin sermaye için gerekli olduğunu söylerken elbette haklıdır” diye yazarlar, ve eklerler: “Fakat ‘gerekli emek’ terimi Marx’ın artı-değer teorisinde çok daha sınırlı bir anlama sahiptir: sermaye için gerekli bir maliyet oluşturan emeği, yani sermayenin kaynakları ile (ücret olarak) ödenmesi gereken emeği ifade eder. ... Kapitalist toplumun yeniden-üretimi için gerekli pek çok ücretsiz iş, yani sermaye tarafından karşılığı ödenmesi gerekmeyen emek bulunmaktadır. Fakat burada tekil sermayeler gerekli maliyetlerini teşkil etmeyen toplumsal pratiklerden yararlanmaktadırlar. O yüzden burada artı-değer oranı yoktur, hem bu pratikler metalaşmadıkları için (bunlar kullanım-değeri üretirler ama değer üretmezler), hem de söz konusu sermaye için doğrudan maliyet oluşturmadıkları için.” Sözünü ettiğim hatalı yorum, Vogel’in analizinin değerini eksiltmemekle birlikte, gerekli emek kavramının ileride üzerinde duracağım kullanımı açısından akılda tutulması gereken bir noktadır.

Vogel’e göre gerekli emek iki parçadan oluşmaktadır. Bunlardan biri toplumsal, diğeri ise hane-içi niteliktedir. Marx’ın kullandığı anlamdaki “toplumsal olarak gerekli emek”, Vogel’e göre, gerekli emeğin yalnızca bir vechesidir; bu emek formu değer üretir ve karşılığında sermaye tarafından ücretlendirilir. Fakat, Vogel açısından daha önemlisi, gerekli emek bunun yanı sıra bir de özel form altında “hane-içi emek” olarak karşımıza çıkar ve bu özel form Marx tarafından tanımlanmamıştır. Öyleyse kapitalist toplumlarda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: (i) kapitalist üretim sürecinde gerekli emek (ücretlendirilmiş emek) ile artı-emek (el konulan emek) birbirinden ayrılmaktadır; (ii) ama bunun yanı sıra, gerekli emek de ücretlendirilmiş toplumsal bileşeni ile ücretlendirilmemiş hane-içi bileşeni arasında ikiye ayrılmaktadır. Birinci durumda, iki emek formu arasındaki ayrım ödenen ücretler yoluyla karartmaya uğratarak sermayenin sömürüye dayalı işleyişi maskelenir; ikinci durumda ise gerekli emeğin hane-içindeki bileşeni toplumsal bileşeninden ayrıştırılır (Vogel, 2013: 158–9). Fakat bütün bu emek formları çalışma gününün çeşitli sürelerine tekabül ettikleri için, kendi işleyişleri bakımından birbirleri arasında nedensellik bağı mevcuttur. Kapitalist üretim sürecinde on saatlik bir çalışma günü, diyelim, beşer saatlik gerekli emek ile artı-emek sürelerine ayrılmışsa, bir sermaye sahibi/kapitalist sermaye birikimi için gerekli olan artı-emeği ya toplam iş gününü uzatarak ya da gerekli emeğin süresini kısaltarak artırmak zorundadır. Öyleyse gerekli emek ile artı-emek arasında bir çelişki mevcuttur. Bu Marx’tan bildiğimiz artı-değer teorisinin basitleştirilmiş bir anlatımıdır. Vogel’in katkısı ise gerekli emeğe —hatalı bir şekilde— iki farklı form atfederek (toplumsal ve hane-içi)

bunların toplamda artı-emek ile çelişki içerisinde olduğu teşhisidir. Bir bakıma Vogel artı-emek dışında kalan emek süreçlerini, artı-emekle çelişkili olacak şekilde, bir *bütün* olarak kavramıştır. Örneğin, “yakılacak odunun kesilmesi, yemeğin pişirilmesi, bahçenin bakımı, giysilerin yamanması, vs.” bu bütünü oluşturan emek süreçlerinin içerisine girmektedir. Ayrıca, bunların yanı sıra, “iki farklı çeşit emek süreci belirlenebilir. Gerekli emeğin bir kısmı, sömürülen sınıfın doğrudan üretici olarak çalışmayan üyelerinin — yaşlılar, hastalar, eşler — geçim araçlarının sağlanmasına ayrılır. Ve emek gücünün nesiller-arası bir şekilde yenilenmesine ayrılan önemli bir dizi emek süreci de söz konusudur — bu da boyunduruk altındaki sınıfın çocuklarının doğurulması ve büyütülmesidir. ... Bunlar birlikte emek gücünün yeniden-üretimi ve dolayısıyla toplam toplumsal yeniden-üretim için vazgeçilmez bir koşul teşkil eder” (Vogel, 2013: 149). Bütün bunlardan iki sonuç çıkartılabilir. Birincisi, gerçekten de toplumsal yeniden-üretim için gerekli olan çok farklı türden emek süreçleri söz konusudur ve bunlar toplumsal yeniden-üretimin toplamını oluşturur; ikincisi, sermaye, kendi birikimi doğrultusunda absorbe etmesi gereken artı-emeği artırabilmek için, artı-emek zamanı dışında harcanan emek zamanını kısmak zorundadır. Öyleyse Vogel toplumsal yeniden-üretimi ilgilendiren süreçlerle artı-emeğin elde edildiği kapitalist üretim süreçlerini birbirlerine çelişkili iki alan olarak almaktadır.

Fakat bu farklı emek süreçlerinin toplamı her ne kadar önem taşısa da, bunlar birbirleri arasında önemli kıstaslarla ayrılmaktadır. Örneğin işçinin, dolaylımsız bir şekilde, ertesi gün tekrar kendi emek gücünü yenileyebilmesi için, “bireysel tüketim” yapması gerektiği ortadadır. Fakat Vogel bu kavramın esasen günlük süreçlerle ilgili olduğunu belirtir. Başka deyişle bireysel tüketim “ne şu anki işçilerin nesiller-arası bir şekilde yerlerine yenilerinin konulmasını, ne de yaşlılar ve hastalar gibi çalışmayan bireylerin bakımlarını karşılar. Hakeza, örneğin, kölelik veya göç yoluyla işgücüne yeni işçilerin dahil edilmesiyle de ilgili değildir.” Buna karşılık toplumsal yeniden-üretimin bütünlüğü söz konusu olduğunda, odaklanılması gereken husus işçinin bireysel olarak dolaylımsız bir şekilde ve günbegün emek sürecine yeniden katılımının ötesine geçer (Vogel, 2013: 145–6). Başka deyişle, gerekli emek doğrudan üreticinin dolaylımsız bir şekilde bakımının sağlanmasını kapsar; ikincisi ilkinin bir parçasıdır yalnızca (Vogel, 2013: 149; ayrıca bkz. Vogel, 2000: 161). Bu bizi “toplam toplumsal yeniden-üretim” (*total social reproduction*) kavrayışına götürmektedir. Buradaki bütünlük, emeği piyasa koşullarına getiren gündelik süreçleri ve nesiller-arası süreçleri bir araya getirdiği ölçüde, hem kapitalist üretim biçimini sürdüren toplumsal yeniden-üretimin kavranmasında işlevsel önemdedir, hem de kadınların ezilmişliğinin maddi koşullarının incelenmesinde kritik bir düğüm

noktasını barındırmaktadır: cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılık ve biyolojik yeniden-üretim.

Toplumsal yeniden-üretim bütününde “toplumsal cinsiyet sorununu ortaya çıkartan şey ... mevcut işçilerin yerlerini gelecek nesilden yeni işçilerin almasıdır. Eğer bu nesiller-arası yer değiştirme gerçekleşecekse,” der Vogel (2013: 146), “biyolojik yeniden-üretim devreye girmek durumundadır. ... Kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik ayrım ... toplam toplumsal yeniden-üretimde ortaya çıkmaktadır.” Burada Vogel’in kullandığı anlamıyla gerekli emek kavramına geri dönebiliriz. Vogel bunu şimdiye dek toplam üç farklı biçimde kullanmıştı: doğrudan üreticilerin bakımı, yönetilen sınıf üyelerinin çalışmayan üyelerinin bakımı, işgücünün nesiller-arası yenilenmesi. Vogel burada biyolojik ayrımı yerli yerine koyar: “bunlardan yalnızca sonuncusu ... en azından en küçük ölçüde de olsa bir cinsiyete göre yapılan işbölümüne gereksinim duyar. ... Kadınlar doğrudan üreticiler de olabilirler, fakat onların sınıflı toplumdaki ezilmişliğinin kökeninde yatan emek gücünün yeniden-üretimindeki farklı rolleridir.” Vogel’e (2013: 150) göre, kadınların bu farklı rolleri cinsiyetler arasındaki farklılıktan ve dolayısıyla biyolojik yeniden-üretimde onların yerine getirdiği işlevden kaynaklanmaktadır.

Öyleyse kapitalizm, kendisinin toplam yeniden-üretimi söz konusu olduğunda, gerekli emeğin bir formu olarak kapitalist-olmayan temelde örgütlenmiş hane-içi emeğe ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç ise, öte yandan, bir çelişkiye sebep olur: sermaye, sömürebileceği artı-emek aleyhine olacak şekilde, sömürü kapsamının dışında kalan hane-içi emeğin kullanımına yol vermek zorundadır; aksi durumda, işgücünün nesiller-arası bir şekilde yenilenmesi mümkün olmaktan çıkar. Bu çelişki hakkında Paddy Quick’in (1977) çalışmasından yararlanan Vogel kapitalist sınıfın kısa-vadeli bakış açısına göre çocuk doğurmanın ve çocuk yetiştirmenin annelerin çalışma kapasitelerinde bir düşüşe ve bunun da sermaye için bir maliyete sebep olacağını, üstelik üretime katkısının durduğu bu süre zarfında onun bakımının da gerçekleştirilmesinin gerektiğini öne sürer. Başka deyişle, “gerekli emek çocuk bakma süresi boyunca [annenin] bakımını da bir anlamda karşılamak için çoğunlukla artmak zorundadır, bu da artı-emekte tekabül edecek bir düşüşü gerektirir.” Bu bakımdan kapitalist toplumlarda işçi sınıfı aileleri “gerekli emeğin hem yaşamı idame ettirme performansı hem de nesiller-arası yenilenme ile ilgili veçheleri bakımından önemli toplumsal alanlar olmuşlardır.” Demek ki cinsiyet-temelli toplumsal işbölümünün tarihsel bir şekilde oluşmasının kaynağında kadınların ve erkeklerin bu gerekli emek ve artı-emek karşısındaki farklılaşmış rolleri yatmaktadır (Vogel, 2013: 152).

Fakat Vogel burada çocuk yetiştirme'nin ikili bir karakteri olduğunu da belirterek, kapitalist sınıfın kısa-vadeli bakış açısının ötesine geçildiğinde, sermayenin hane-içinde harcanan bu gerekli emeği uzun-vadeli bir çıkara dönüştürdüğünün altını çizer. Vogel'in analizinin bu aşamasında da Quick'in çalışmasından izler bulunur. Quick'in analizi ise şu şekilde ilerler: (i) kapitalist toplumlarda emek gücü işçi sınıfı ailesine gelir getiren şeydir; (ii) emeğin yeniden-üretimi ile metallerin üretimi için harcanan emek türleri arasındaki ayrım "aile geliri" kavramında belirgin hale gelir, zira böylece erkek kadının üç katı kadar kazanır duruma ulaşır; (iii) öyleyse "üretici sınıfın artı-emeğinin el konulma formu kapitalist toplumda kadınların ezilmişliğinin analizi için bir temel sunar." Aile gelirinin/ücret farklılaşmasının önemli bir yer tuttuğu bu nedensellik zinciri Quick'i —ve Vogel'i— şu sonuçlara ulaştırır:

Aile içinde her şey iyi giderken, kadınların ve erkeklerin aile gelirine katkıları arasındaki fark görece önemsizdir. ... Bununla birlikte, kapitalist toplumun baskıları kadınlarla erkekler arasındaki bu farkı bir çelişkiye dönüştürür. Bir bütün olarak sınıf içerisinde olduğu gibi aile içerisinde de bir rekabet olur. Hem kadınlar hem de erkekler üste çıkmak için birbirleriyle mücadele ederler, her ne kadar yönetici sınıfa karşı birlikte mücadele etseler de. Kadınlar ve erkekler arasındaki çelişki bir ailenin dağıldığı sırada en berrak haline kavuşur. Erkeklerin aile gelirine katkısından mahrum kaldıklarında, kadınlar ve çocukların ciddi bir sefaletle düşmeleri muhtemeldir. Bu durum erkeğin kadını aile içinde ezmesinin temelini oluşturur, zira onlar aile içinde kendi konumlarını güçlendirme yolu olarak ayrılıp gitme tehdidinde bulunabilirler ve bulunurlar da. Buna ilaveten, erkeğin bırakıp gitme tehdidi kadınları, bilinçli veya bilinçsiz olarak, erkeklerin çıkarlarını karşılamak üzere çalışmaya iter. Aile dağıldığında, devlet çocuğu yetiştirme ödemeleri yapması için erkeği zorlamaya çalışacaktır ki kadınlar ve çocuklar refah devleti olanaklarına başvurmak zorunda kalmassınlar, fakat bu pek de sistematik bir şekilde yürütülmez. Buna karşılık, devletin aile içindeki mücadelenin sonuçlarına ilişkin hiçbir çıkarı yoktur, yalnızca kadın ve çocuklar açlık durumuna yakınken müdahale edebilir (devlet böylece onların şimdi ve gelecekteki emek verme becerilerini korumak üzere hareket eder). Kapitalist toplum böylece erkeklere kadınlar üzerinde tahakküm kurma imkânı verir ve kapitalist toplumun baskıları bunu bir gerçekliğe çevirir (Quick, 1977: 51).

Öyleyse, yalnızca kapitalist toplumun baskıları kadının ezilmişliğine zemin hazırlamaz, aynı zamanda, işleyiş biçiminin özgül karakterinden dolayı, bundan kapitalist sınıf lehine olacak şekilde çıkar yaratır. Örneğin, "kadınların kendi geçimleri için gerekli olanın fazlasını temellük etme girişimleri yönetici sınıf tarafından temellük edilen artığın bir parçasına yönelik dolaylı bir taleptir"

(Quick, 1977: 47). Bu durum karşısında kapitalist bir toplumda yönetici sınıf, tamamen kendi çıkarları doğrultusunda, erkeklerin kadınları ezmesi için cesaretlendirici bir tavır almaktadır. İşçi sınıfı içinde kadınlar ile erkeklerin farklı çıkarları olduğu veri alındığında, bu sınıf-içi cinsiyet çelişkisi kapitalist sınıf tarafından erkeklerin erkek üstünlüğünü sürdürmeleri yönünde bir fırsat olarak görülür. Şu durumda, kadınlar ve erkeklerin biyolojik farklılıklarının toplam toplumsal yeniden-üretimdeki rolü bakımından düşünüldüğünde, kadınların çocuk doğurma ve yetiştirme ile örtüşen rolleri “yönetici sınıf için bir yarar taşımaktadır; çünkü işgücünün nesiller-arası bir şekilde yenilenmesi gerekiyorsa, bu mutlaka gerçekleşmelidir,” der Vogel (2013: 152), ve bunu tekrar kapitalist sınıfın çelişkisine bağlar: “Hakim sınıf bakış açısından, öyleyse, artı-emeğe derhal el koyma ihtiyacı ile o artı-emeği sağlayacak sınıfa olan uzun-vadeli gereksinimi arasında potansiyel bir çelişki söz konusudur.”

5. TOPLUMSAL YENİDEN-ÜRETİM VE TARİHSEL MATERYALİZM

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların nesiller-arası yeniden-üretimde olan etkisi ile kadınlar ve erkekler arasındaki işgücü piyasasındaki ücret farklılıkları arasında bir nedensellik ilişkisi kurulması Vogel’in analizinde soru işareti oluşturan kimi noktalara sebep olmaktadır. Öncelikle söylemek gerekiyor ki, ne işçi sınıfı ne de diğer toplumsal sınıflar tamamıyla homojen birimlerden oluşurlar; her sınıf kendi içerisinde farklı çıkarlar etrafında bir araya gelecek şekilde fraksiyonlara veya tabakalara ayrılmaktadır. Bu ayrımların sınıf belirlenimlerinde etki sahibi olmadığını, ama sınıf-içi ayrışmaları gözlemleme bakımından sınıf analizinin kesinlikle önemli bir safhasını oluşturduğunu ve bunların her birinin tarihsel bir yaklaşımla ve ampirik düzeyde açıklanması gerektiğini savunuyorum. Vogel’e dönecek olursak, erkek işçilerle kadın işçilerin çıkarlarının farklılaşmasını işçi sınıfının kadınlar ve erkekler olarak cinsiyet-temelinde açıklamak, bu cinsiyet-temelli ayrışmanın tarihsel koşulları analizin ana aksına yerleştiği ölçüde, oldukça savunulabilir bir pozisyon sunmaktadır. Biyolojik yeniden-üretimle ilişkili tarihsel koşulların etkili bir analizini yapan Brenner ve Ramas (1984) kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığın toplumsal değişime koşut bir şekilde Barrett’in aile-hane sistemi olarak adlandırdığı (ve toplumsal cinsiyet ideolojisini içine yerleştirdiği) yapıyı nasıl önelediğini ve bu yapıyı bir bakıma inşa ettiğini, bunun farklı dönemlerde çalışan sınıfların bireysel ve/veya aile düzeyinde kendilerini yeniden üretme stratejilerinin temelini nasıl oluşturduğunu detaylı bir şekilde anlatırlar. Fakat, gerek Quick’te gerekse Vogel’de, bu aile-hane yapısının temelinde bulunan biyolojik farklılığın ne tarihsel bir şekilde nasıl farklı stratejilerle ilişki içerisine girdiğini görürüz, ne de bu türden bir analize alan açacak bir boşluğu. Dolayısıyla, her iki analizde de, bu biyolojik

temel üzerinde gelişen kadın ezilmişliği erkek üstünlüğünün tarih-dışı bir yolla sunumu biçimini alır. Vogel (2013: 160) şöyle yazar: “Kadınların ve erkeklerin artı-emek ve gerekli emeğin iki bileşeni karşısındaki bu farklı konumlanması, ki genellikle bir erkek üstünlüğü sistemi ile bir arada yürür, erken dönem sınıflı toplumlardaki baskıcı işbölümlerinden kalan *tarihsel bir mirastan kaynaklanmıştır*. Daha sonra ise kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkardığı hane-içi ve ücretli emek arasındaki özel ayrımla güçlendirilmiştir” (vurgu benim).

Tam bu noktada Brenner’ın Vogel’e yönelttiği eleştiri anlamlıdır. Brenner’a (1984: 699) göre, Vogel’in çalışması “eve ekmek getiren erkek işçi-sınıfı erkeklerinin çıkarlarına cevaben kapitalizmde ortaya çıkmıştır diyen ikili-sistem argümanına” cevap verememektedir. “Erkeklerle verilen ‘aile ücreti’nin ondokuzuncu yüzyıl işçi-sınıfı hareketi için nasıl ve neden bir amaç olduğu ‘tarihsel miras’tan daha fazla açıklama gerektirmektedir.” Dahası, Brenner’ın ifadesiyle, “Vogel sunumu boyunca ikili-sistem yaklaşımının sorunlarını işçi-sınıfı erkekleri ve kadınları arasındaki güç ilişkilerini görmezden gelerek çözmeyi amaçlar, fakat onları sınıf tahakkümü ilişkileri ile belirlenmiş geniş çerçeveye yerleştirmez.” Başka deyişle, Vogel işçi-sınıfı kadın ve erkekleri arasındaki (olduğu varsayılan) ayrışmayı ne tarihsel bir şekilde, ne de kitabı boyunca eni konu incelemeye alır; fakat, biyolojik yeniden-üretimle emek piyasasındaki eşitsizlik arasında, dolayısıyla kadının ezilmişliği ile kapitalizm arasında, bir nedensellik ilişkisi kurmak istediği anda, kestirme bir yolla ve Quick’e yapılmış hızlı referanslarla işçi sınıfı içindeki kadın ve erkeklerin farklılaşmış çıkarları mefhumunu pragmatik bir şekilde kullanır. Ortaya çıkan sonuç ikili-sistem yaklaşımının ne derece üstesinden geliyor —bu bir soru işareti olarak kalmaktadır.

Vogel’in yaklaşımına getirilebilecek bir başka önemli eleştiri ise yazarın partikülarizm ile evrensellik arasındaki kararsız salınımıdır. Vogel kitabının önemli bir kısmını özellikle de Marx, Engels ve İkinci Enternasyonal geleneğinden çıkmış “kadın sorunu” yaklaşımlarının eleştirisine ayırmış ve bu erken metinleri ikili-sistem yaklaşımını örtük veya açık bir şekilde benimsedikleri yönünde eleştirmiştir. Halbuki bu metinlerin (ve buna Üçüncü Enternasyonal geleneğini de elbette katmak gerekir) önemli bir ortak özelliği ise Marksizmdeki ortodoks bir mefhumu benimsemiş olmalarıdır: sermayenin evrenselleştirici eğilimi. Bu mefhumla ifade edilen sermaye mantığının sermaye ile emek-gücü arasında tesis edilen gayrişahsi sömürü ilişkileri üzerine kurulu olması ve bu ilişkiye dayalı olarak gerçekleşen sermaye birikiminin herkesi ve her şeyi piyasaya bağımlı kılma eğilimi taşımasıdır. Bu eğilim İngiltere’deki tarımsal kapitalizmden yola çıkıp kolonizasyonla insanlığın uzak bölgelerini evrensel bir işleyişle çalışan sermaye mantığına bağlamakla sınırlı kalmaz; hayatın her alanını da kolonize etmek,

onları piyasaya bağımlı kılmak ve metalaştırmak da ister. Buna toplumsal yeniden-üretim için gerekli olan emek de dahildir; dolayısıyla bu emeğin önemli bir parçası olan hane-içi emek de sermayenin evrenselleştirici eğiliminin dışında tutulamaz. Fakat bu nihayetinde bir *eğilim* niteliğindedir ve kapitalist üretim biçimi altındaki toplumsal değişimin yönü, gidişatı olarak anlaşılmalıdır. Marx ve Engels ondokuzuncu yüzyılın gelişmeleri ışığında işçi-sınıfı ailelerinin çözümlenip gideceği kehanetini verirken belki yanılmışlardır, belki de bu yalnızca erken bir kehanet olmuştur; bu kehanetin doğru çıkıp çıkmaması değil, onların kullandıkları tarihsel materyalist yöntemin işaret ettiği eğilim ortodoksinin sınanacağı mecaz olabilir. György Lukács'ın (1971: 1) da ifade ettiği gibi, "Ortodoks Marksizm ... Marx'ın soruşturmalarının sonuçlarını kayıtsız şartsız kabul etmek anlamına gelmez. Şu veya bu teze duyulan 'inanç' demek değildir, hakeza 'kutsal' bir kitabın yorumu da. Tersine, ortodoksi yalnızca *yönteme* işaret eder."

Vogel'in analizi, doğru bir şekilde, henüz sermaye tarafından kolonize edilmemiş toplumsal yeniden-üretim emeğini üretim ilişkilerinin bir parçası olarak görmez ve bu noktada materyalist feministlerden ayrışır. Dahası, yine doğru bir şekilde, toplumsal yeniden-üretimde kullanılması gereken emeğin illa ücretlendirilmemiş hane-içi emekle karşılanmak zorunda olmadığını, kapitalizmin bunu bir gereklilik olarak dayatmadığını ifade ederek, Gimenez'in yapısalcı TYT'sinden çok daha rafine bir teorik yaklaşımla ayrılır. Gerçekte toplumsal yeniden-üretim için gerekli emek giderek kapitalistleşmektedir ve bu durum açıkça teslim etmektedir (Vogel, 2013: 162). Vogel'in yapıtını sorunlu kılan taraf ise sermayenin evrenselleştirici eğilimine açık pek çok alan mevcutken (çamaşır yıkama otomatları, hazır giyim mağazaları, fast-food zincirleri, vs.) ve bunlar hane-içi emeğin kimi görevlerini ortadan kaldırırken, bu eğilime bir bakıma direnç noktası oluşturan düğüm noktası ise biyolojik yeniden-üretim temelinde gerçekleştirilen işgücünün nesiller-arası bir şekilde yenilenmesi için gerekli olan emektir. Bu formdaki hane-içi emek, Vogel'e göre, sermaye için bir istisna konumundadır. Dahası, istisnai olduğu ölçüde, yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, kapitalizm için çelişkili bir şekilde hem dezavantaj sunmaktadır (çünkü artı-emek olarak değerlendirilebilecek potansiyeli daraltıyor) hem de yarar sağlamaktadır (çünkü sermaye için gerekli olan yeni-nesil/yenilenmiş işgücü, göç ve köleleştirme gibi opsiyonlar hariç tutulursa, ancak onun sayesinde oluşturulabilir). Buradaki dezavantaj sermayenin işleyiş mantığı açısından ne kadar doğruysa, sözü edilen yarar da tarihsel olarak belirli kapitalist toplumların işleyiş açısından doğrudur; fakat bu yararı sermayenin işleyiş mantığı için genelleştirmek sorunludur. Öncelikle toplumsal yeniden-üretim için gerekli olan emeğin üstlenmiş olduğu başka pek çok hane-içi görevde olduğu gibi, hane-içindeki kadın emeğiyle özdeşleştirilen başka pek çok görev alanına da sermayenin

duhul ettiği veya etme potansiyelinin bulunduğu bir gerçektir. Taşıyıcı annelik teknolojilerinin gelişmesinden bakım (*care*) emeğinin toplumsallaşmasına kadar geniş bir alanda, anneyle/kadınla özdeşleştirilen pek çok emek süreci kapitalist üretim sürecinin bir parçası olarak dönüşüm yaşamakta. Burada bir itiraz söz konusu gelişmelerin en iyi ihtimalle orta sınıflar en kötü ihtimalle de mülk sahibi sınıflar için, ve onların erişim güçleri gözetilerek, gerçekleştiği şeklinde olabilir. Kuşku yok ki, özellikle de gebelik ile ilgili teknolojiler henüz yaygınlaşmanın ve “halk sınıflarının” erişim alanında bulunmanın uzağındalar. Fakat, unutulmamalı ki, yaşamsal öncelikleri farklılaşan *straight* çiftlerin yanı sıra, özellikle de eşcinsel evliliklerinin yasallaşması ve eşcinsel ebeveynlerin (ki varlıkları yalnızca orta sınıf veya mülk sahibi sınıflarla sınırlandırılmaz; bilakis, temsiliyetleri, tıpkı trans bireyler gibi, işçi sınıfı arasında çok daha yüksek durumdadır) nesiller-arası yeniden-üretimleri kendileri için doğal bir ihtiyaca dönüştüğü ölçüde, bu teknolojilere yatırım yapan sermayeler, hem rekabet sebebiyle hem de daha geniş tüketici kesimlerine ulaşmak isteyecekleri için, bu tür meta ve hizmetlere de erişimi daha demokratik bir seviyeye getirebilirler. Üstelik, yeniden-üretim hakları için yapılan mücadeleler doğrultusunda, bu haklara erişim meseleleri, nüfus politikalarına paralel bir şekilde, bir toplumsal yarar olarak hükümetler nezdinde desteklenebilmektedir. Hatta kimi büyük çok-uluslu şirketler, yeniden-üretim haklarının ulaşılabilirliği ve yaygınlaştırılması konusunda, kendi çalışanlarının yaşam standartlarını iyileştirmek ve dolayısıyla verimliliği artırmak üzere sosyal güvence yatırımı yapabilmektedir.¹³

Bütün bunlar kadının ezilmişliğinin kökeni olan biyolojik farklılık/yeniden-üretim ile sermayenin işleyiş mantığı arasındaki bağın kestirme bir şekilde kurulamayacağını, bu bağın yalnızca ve yalnızca tarihsel ve analitik bir incelemenin konusu olabileceğini ortaya koymaktadır; dahası sermayenin evrenselleştirici eğiliminin fiilen veya potansiyel olarak geçerli olduğunu göstermektedir. Vogel (2013: 162) “[k]apitalist toplumda gerekli emeğin hane-îçi bileşeni tamamen toplumsallaşamaz. Esas engel ekonomiktir, zira çocuk-yetiştirme ve hane-bakımı türü alanlarda maliyetler oldukça yüksektir” diye yazarken pekâlâ haklı olabilir veya haklı çıkabilir; sermaye pekâlâ bu alanlarda harcanan emeği toplumsallaştırmak istemeyebilir. Fakat sermayenin bu stratejik tercihi teorik öncelik vererek sermaye ile hane-îçi emek arasındaki bu işlevsel ilişkiyi kerteriz almak hem bir partikülarizm vurgusudur, ve dolayısıyla sermayenin evrensel mantığını, belli bir noktadan sonra, gözardı etmek demektir, hem de bu iki “yapı” arasında sorunlu bir nedensellik ilişkisi kurarak ikili-sistem

¹³ Burada yazılanlar ışığında üreme hakları, *queer* ebeveynlik, gebelik taşıyıcılığı gibi konulardaki tartışmalara göz atılabilir. İlgili tartışmalara yönlendirmesi açısından, bkz. Twine (2011); Briggs (2017); Swerdlow ve Chavkin (2017); Ross vd. (2017); Lewis (2019).

yaklaşımına geri dönüş ihtimali taşımaktadır. Oysaki bu nedenselliğin tarihsel olarak incelenmesi çok daha sağlıklı bir sonuç verebilecektir.¹⁴

KAYNAKÇA

Althusser, Louis (1971), *Lenin and Philosophy and Other Essays* (New York: Monthly Review Press) (çev. Ben Brewster).

Althusser, Louis (1976), *Essays in Self-Criticism* (Londra: NLB) (çev. Grahame Lock).

Althusser, Louis (2005[1965]), *Pour Marx* (Paris: La Découverte).

Anderson, Perry (1976), *Considerations on Western Marxism* (Londra: NLB).

Barrett, Michèle (1988[1980]), *Women's Oppression Today: the Marxist/Feminist Encounters*, gözden geçirilmiş edisyon (Londra: Verso).

Barrett, Michèle ve Mary McIntosh (1979), "Christine Delphy: Towards a Materialist Feminism?", *Feminist Review*, 1 (1): 95–106.

Barrett, Michèle ve Mary McIntosh (1991[1982]), *The Anti-social Family*, ikinci edisyon (Londra: Verso).

Beechey, Veronica (1978), "Women and Production: A Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work", Kuhn, Annette ve AnnMarie Wolpe (der.) (1978a), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (Londra: Routledge and Kegan Paul): 155–97.

Brenner, Johanna (1984), "Review: Marxist Theory and the Woman Question", *Contemporary Sociology*, 13 (6): 698–700.

Brenner, Johanna (2000), *Women and the Politics of Class* (New York: Monthly Review Press).

Brenner, Johanna ve Maria Ramas (1984), "Rethinking Women's Oppression", *New Left Review* I/144: 33–71.

Brenner, Robert (1976), "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *Past & Present*, 70: 30–75.

¹⁴ Bu anlamda Johanna Brenner'in (2000) "toplumsal cinsiyetin tarihsel sosyolojisi" önerisi kapitalist üretim biçimi ile toplumsal yeniden-üretim alanlarının birbirleriyle tarihsel olarak özel bir şekilde ilişkilendiğini göstermek açısından önemli bir proje sayılmalıdır. Brenner'in çalışmasının detaylı bir incelemesi ise bu makalenin sınırlarını aşmaktadır.

Brenner, Robert (2007), "Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong", Wickham, Chris (der.) (2017), *Marxist History-writing for the Twenty-first Century* (Oxford: Oxford University Press): 49–111.

Briggs, Laura (2017), *How All Politics Became Reproductive Politics: From Welfare Reform to Foreclosure to Trump* (Oakland, CA: University of California Press).

Corrigan, Philip ve Derek Sayer (1978), "Hindess and Hirst: A Critical Review", *Socialist Register*, 15: 194–214.

de Lesseps, Emmanuèle (1980), "Hétérosexualité et féminisme", *Questions féministes*, 7: 55–69.

Delphy, Christine (1998), *L'ennemi principal, cilt 1: Economie politique du patriarcat* (Paris: Syllepse).

Delphy, Christine (2003), "Pour une théorie générale de l'exploitation: en finir avec la théorie de la plus-value", *Mouvements*, 26: 69–78.

Delphy, Christine (2004), "Pour une théorie générale de l'exploitation. Deuxième partie: repartir du bon-pied", *Mouvements*, 31: 97–106.

Edholm, Felicity, Olivia Harris ve Kate Young (1978), "Conceptualising Women", *Critique of Anthropology*, 3 (9/10): 101–30.

Engels, Friedrich (1990[1884]), "The Origin of the Family, Private Property and the State", Marx, Karl ve Friedrich Engels (1990), *Collected Works*, Cilt 26 (Londra: Lawrence & Wishart): 129–276.

Farris, Sara R. (2015), "Migrants' Regular Army of Labour: Gender Dimensions of the Impact of the Global Economic Crisis on Migrant Labor in Western Europe", *Critical Sociology*, 63 (1): 121–43.

Ferguson, Susan ve David McNally (2013), "Capital, Labour-Power, and Gender Relations: Introduction to the Historical Materialism Edition of Marxism and the Oppression of Women", Vogel, Lise (2013[1983]), *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (Leiden: E.J. Brill): xvii–xl.

Firestone, Shulamith (1971), *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, gözden geçirilmiş edisyon (New York: Bantam).

Gamarnikow, Eva (1978), "Sexual division of labour: the case of nursing", Kuhn, Annette ve AnnMarie Wolpe (der.) (1978a), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (Londra: Routledge and Kegan Paul): 96–123.

Gimenez, Martha E. (2018), *Marx, Women, and Capitalist Social Reproduction: Marxist Feminist Essays* (Leiden: E.J. Brill).

Godelier, Maurice (1972), *Rationality and Irrationality in Economics* (New York: Monthly Review Press) (çev. Brian Pearce).

Hartmann, Heidi (1976), "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex", *Signs*, 1 (3): 137–69 (Fransızca çevirisi: Hartmann [1978]).

Hartmann, Heidi (1978), "Capitalisme, Patriarcat et ségrégation professionnelle des sexes", *Questions féministes*, 4: 13–38.

Hartmann, Heidi I. (1979), "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union", *Capital & Class*, 3 (2): 1–33.

Hartmann, Heidi I. (1981), "The Family as the Locus of Gender, Class, and Political Struggle: the Example of Housework", *Signs*, 6 (3): 366–94.

Kollontai, Alexandra (1978[1909]), "Social Basis of the Woman Question", Holt, Alix (der.) (1978), *Selected Writings of Alexandra Kollontai* (Westport, CT: Lawrence Hill and Company): 58–74.

Kuhn, Annette ve AnnMarie Wolpe (1978b), "Feminism and materialism", Kuhn, Annette ve AnnMarie Wolpe (der.) (1978a), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (Londra: Routledge and Kegan Paul): 1–10.

Lewis, Sophie (2019), *Full Surrogacy Now: Feminism against Family* (Londra ve New York: Verso).

Lukács, Georg (1971), *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics* (Cambridge, MA: The MIT Press) (çev. Rodney Livingstone).

Marx, Karl (1973), *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy* (Londra: Penguin) (çev. Martin Nicolaus).

Marx, Karl (1990[1867]), *Capital: A Critique of Political Economy*, cilt 1 (Londra: Penguin) (çev. Ben Fowkes).

McDonough, Roisin ve Rachel Harrison, "Patriarchy and Relations of Production", Kuhn, Annette ve AnnMarie Wolpe (der.) (1978a), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (Londra: Routledge and Kegan Paul): 11–41.

McIntosh, Mary (1978), "The State and the Oppression of Women", Kuhn, Annette ve AnnMarie Wolpe (der.) (1978a), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (Londra: Routledge and Kegan Paul): 254–89.

Millett, Kate (2000[1969]), *Sexual Politics* (Urbana ve Chicago: University of Illinois Press).

Mitchell, Juliet (1966), "Women: the Longest Revolution", *New Left Review*, I/40: 11–37.

Mitchell, Juliet (2000[1974]), *Psychoanalysis and Feminism: A Radical Reassessment of Freudian Psychoanalysis* (New York: Basic Books).

NQF Yayın Kurulu (1981), "Editorial", *Nouvelles questions féministes*, 1: 3–14.

Quick, Paddy (1977), "The Class Nature of Women's Oppression", *Review of Radical Political Economics*, 9 (3): 42–53.

Ross, Loretta J., Lynn Roberts, Erika Derkas, Whitney Peoples ve Pamela Bridgewater Toure (der.) (2017), *Radical Reproductive Justice: Foundations, Theory, Practice, Critique* (New York: The Feminist Press).

Swerdlow, Laurel ve Wendy Chavkin (2017) "Motherhood in Fragments: The Disaggregation of Biology and Care", Davies, Miranda (der.) (2017), *Babies for Sale? Transnational Surrogacy, Human Rights and the Politics of Reproduction* (Londra: Zed): 19–32.

Twine, France Winddance (2011), *Outsourcing the Womb: Race, Class, and Gestational Surrogacy in a Global Market* (New York: Routledge).

Vogel, Lise (2000), "Domestic Labor Revisited", *Science & Society*, 62 (2): 151–70.

Vogel, Lise (2013[1983]), *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (Leiden: E.J. Brill).

Wittig, Monique (1980), "La pensée straight", *Questions féministes*, 7: 45–53.

Wood, Ellen Meiksins (1995), "A Chronology of the New Left and Its Successors, or: Who's Old-Fashioned Now?", *Socialist Register*, 31: 22–49.

Wood, Ellen Meiksins (1998[1986]), *The Retreat from Class: A New "True" Socialism*, gözden geçirilmiş baskı (Londra ve New York: Verso).

Wood, Ellen Meiksins (2002a), *The Origin of Capitalism: A Longer View* (Londra ve New York: Verso).

Wood, Ellen Meiksins (2002b), "The Question of Market Dependence", *Journal of Agrarian Change*, 2 (1): 50–87.